

Anadolu'da Moğol Etkileri (13.-15. Yüzyıllar)

Hayrettin İhsan ERKOÇ*

Özet

Moğol İmparatorluğu 1206'da Cengiz Han tarafından kurulmasının ardından fetihlerle genişlemeye başlamış ve 1243 yılında Anadolu'yu hâkimiyeti altına almıştır. Siyasi istikrarsızlıklarla ve baskularla hatırlanan bu dönemde Moğollar Anadolu'da devlet teşkilatı ve kültür alanlarında bazı etkiler de bırakmışlardır. Devlet teşkilatında, orduda, hukukta ve maliyede Moğol etkileri görülmüş, Moğollardan bazı unvanlar alınmıştır. Yeme-içme, mitoloji, inançlar, takvim, sanat-mimari, askerî donanım gibi alanlarda Anadolu'da izler bırakan Moğolların dilinden Anadolu Türkçesine bazı kelimeler geçmiş ve Moğollarda görülen çeşitli kişi adları da Türkler arasında kullanılmıştır. Anadolu'nun çeşitli yerleşim yerlerinde Moğollar inşa faaliyetlerinde buldukları ya da mevcut yapıları tamir ettirdikleri gibi Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde Moğollardan kalma yer adlarına da rastlanılmaktadır. Moğolların Anadolu'ya taşıdıkları idarî terimlerin, unvanların, adların ve kelime varlığının bir kısmının ise Göktürkler, Uygurlar ve Karahanlılar gibi daha eski Türk devletlerinden ve topluluklarından alındığı görülmektedir. Bu sayede 13.-15. yüzyıllarda Anadolu'da Moğolların etkisiyle bir "Türk Rönesansı" yaşanmış, Anadolu'daki Türklerin unutmış oldukları bazı kavramlar ve uygulamalar da yeniden canlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Moğollar, İlhanlılar, Moğol Etkileri, Anadolu, Türk Beylikleri.

Mongol Influences in Anatolia (13th-15th Centuries)

Abstract

Following its foundation by Genghis Khan in 1206, the Mongol Empire started to expand by conquests and it brought Anatolia under its rule in the year 1243. During this period remembered with political instability and oppression, the Mongols also left some influences in state organization and culture in Anatolia. Mongol influences existed in state organization, military, law and finance, while some titles were borrowed from the Mongols. Several personal names used by the Mongols were used among

* Arş. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, h.ihsan.erkoc@comu.edu.tr ve ihsan_erkoc@yahoo.com.

the Turks and a certain amount of vocabulary was loaned in Anatolian Turkish from the language of the Mongols, who also left their traces in Anatolia in areas such as food and beverage, mythology, beliefs, calendar, arts, architecture and military equipment. The Mongols constructed new buildings or repaired existing ones in several parts of Anatolia, where some toponyms from the Mongols still exist. It can also be observed that a part of the administrative terms, titles, names and vocabulary carried to Anatolia by the Mongols were borrowed from earlier Turkic empires and peoples such as the Gokturks, Uyghurs and Qarakhanids. In this way, a "Turkic Renaissance" occurred in Anatolia during the 13th-15th centuries from the influences of the Mongols, while some concepts and practices forgotten by Anatolian Turks were revitalized.

Keywords: *Mongols, Ilkhanids, Mongol Influences, Anatolia, Turkish Principalities.*

Giriş

12. yüzyılın ikinci yarısında doğmuş olan Moğol hükümdarı Temücin, Moğolistan'da yaşayan Türk ve Moğol topluluklarını kendi egemenliği altında birleştirip 1206 yılında toplanan kurultayda (kuriltay) *Cengiz Han* (*Çiŋgis Kaŋ*) ilan edilmiş, ardından da Moğolistan dışında büyük seferlere çıkarak kurduğu imparatorluğu genişletmeye başlamıştır. Onun 1227'deki ölümünün ardından halefleri Ögödey Kağan (Ögödey Ka'an; 1229-1241), Güyük Han (Güyük Han; 1246-1248), Mengü Kağan (Mönke Ka'an; 1251-1259) ve Kubilay Kağan (Kubilay Ka'an; 1260-1294) dönemlerinde devletin genişlemesi sürdürülmüştür. Cengiz Han ölmeden önce devletin topraklarını dört oğlu Coçi, Çağatay (Ça'aday), Ögödey ve Toluy arasında paylaştırmış, böylece hanedan içinde Moğolistan'daki Büyük Han'a (Ka'an, Kağan) bağlı özerk hanlıklar ortaya çıkmış, ileriki yıllarda da hanedanın bu kolları arasındaki hâkimiyet mücadeleleri yüzünden imparatorluk parçalanmıştır. Devlet henüz parçalanmadan önce Mengü Kağan 1253 kurultayında alınan kararlar kardeşi Hülâgü'yü (Hülegü; 1255-1265) *İlhan* yani tabii hükümdar unvanıyla Güneybatı Asya'yı (Ortadoğu) tam olarak fethetmekle görevlendirmiş ve onu büyük bir orduyla bölgeye göndermiştir. Böylece Moğol İmparatorluğu'nun "İlhanlılar" ya da "İran Moğolları" olarak bilinen kolu kurulmuş ve Kubilay Kağan'ın 1294'teki ölümüyle birlikte bu hanlık, tam bağımsız hâle gelmiştir. İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın 1335'te ölümüyle fiilen, 1353'te resmen sona eren bu devlet, Güneybatı Asya tarihindeki kırılma noktalarından birisini oluşturmuştur.¹

1071 Malazgirt Savaşı'nın ardından 11. yüzyılın son çeyreğinde Anadolu'da kurulan Türk devletlerinden birisi olan Anadolu Selçuklu Devleti, en parlak dönemi

1 İlhanlı tarihi için bkz. Uzunçarşılı 1941: 187-285; Togan 1981: 222-316; Spuler 1987; Yuvalı 2000: 102-105.

mini Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın saltanatı (1220-1237) sırasında yaşamıştır. Bu dönemde Moğollar, Harezmsâh Celâleddin Mengüberti'nin (1220-1231) İnan'daki hâkimiyetine son vermişler ve kendi hâkimiyetlerini İnan'da yerleştirmeye başlamışlardır. Moğolların gücünün farkında olan I. Keykubad, 1235'te Moğol kağanı Ögödey'in tabiiyet teklifini kendi devletini korumak için kabul ederek Moğol İmparatorluğu'nun bir vassalı olmuştur. Ancak, I. Keykubad'ın ölümünden sonra oğlu Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanatı (1237-1246) sırasında devlete sığınmış olan Harezmlı beylerin çoğunun ülkeyi terk etmeleri ve Türkmenlerin çıkardıkları Baba İshak Ayaklanması gibi olaylar devleti zayıflatmıştır. Baycu Noyan komutasındaki bir Moğol ordusunun 1243'te Kösedâğ'da sultanın ordusunu yenilgiye uğratması üzerine de Anadolu'daki Moğol hâkimiyeti dönemi başlamıştır. Bu dönemde Konya'daki Selçuklu yönetiminin otoritesi gittikçe azalmış, gerçek hâkimiyet Moğol valileriyle Türk beylerinin eline geçmiştir. Moğolların Anadolu'daki hâkimiyeti genellikle katı vergi siyasetleri, sert şekillerde bastırılan ayaklanmalar ve devamlı bir istikrarsızlık dönemi olarak bilinmektedir.² Bunların yanı sıra Moğolların Anadolu'daki Türkler üzerinde devlet teşkilatı ve kültür alanlarında etkileri de olmuştur. Söz konusu Moğol etkilerinin bir kısmı daha önce çeşitli araştırmacılar tarafından ele alınmıştır. Ancak bu etkileri her yönüyle toplu bir şekilde bir araya getirerek inceleyen ve bunları tanıtan bir çalışma daha önce yapılmamıştır. Bu çalışmada, 13.-15. yüzyıllarda Anadolu'da Moğolların Türkler üzerindeki etkileri çeşitli başlıklar altında bir araya getirilerek incelenmiştir.

I. Devlet Teşkilatı Bakımından Moğol Etkileri

Moğolların Anadolu Türkleri üzerindeki en belirgin etkilerinin bir kısmı, devlet teşkilatı alanında olmuştur. Uzunçarşılı, Karakoyunluların ve Akkoyunluların askerî-idarî teşkilatı, saray usul-kaideleri gibi konularda Anadolu Selçuklularının teşkilatını esas alan Anadolu beylikleriyle aynı olduklarını, ancak devlet işleri esaslarında onlardan farklı olarak İlhanlı-Çağataylı teşkilatının etkisinde kaldıklarını, toprak idaresi konusunda İlhanlıları örnek aldıklarını açıklamıştır. Onun tespitine göre İlhanlı saray teşkilatında görülen *Dergâh* ve *Devlethâne* tabirleri, Karakoyunlulara ve Akkoyunlulara da geçmiştir. Kendisi ayrıca Karakoyunlularda ve Akkoyunlularda ordu tertibatı ve istilâhlarının, ayrıca mülkî istilâhın tamamen İlhanlılarla aynı olduğunu vurgulamıştır (1941: 286, 293, 301, 305, 1969: 202, 205). Togan, Osmanlılardaki askerî teşkilatın, toprağın idaresinin, divanda inşa usulü kaidelerinin, arazi tahriri şekillerinin, idarî taksimatın, iktâ sisteminin ve malî sistemin en

2 Moğolların Anadolu'daki yönetimleri ve varlıkları, daha önce Sümer tarafından ayrıntılı olarak incelenmiştir (1970). Cahen de bu konu üzerinde durmuştur (1994: 263-296, 309-360). Anadolu'daki Moğol yerleşimleri ve Moğollarla birlikte Orta Asya'dan gelen Türk kavimlerinin Anadolu'ya yerleşmeleri ise Togan, Sümer ve Cahen tarafından ele alınmıştır (Sümer 1970: 115-119; Togan 1981: 236-237; Cahen 1994: 306-309). Bahsi geçen çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmada da *Moğol* adı hem Moğol kavmi için etnik bir terim hem de bu kavmin kurduğu devlete katılan Tatar, Kerey (Kereyit), Nayman, Uygur gibi Türk-Moğol kavimlerini kapsayan, *Selçuklu*, *Osmanlı* gibi siyasi bir terim olarak kullanılmıştır.

çok İlhanlı usulünde olduğunu ileri sürmüş, Karakoyunluların ve Akkoyunluların devlet teşkilatının İlhanlılar ve Timurular gibi olduğunu belirtmiştir (1981: 339, 369). İnalıcık'a göre Osmanlı hükümdarı I. Bayezid (1389-1402), tamamen eski İslam ve İlhanlı yönetim metotlarını benimsemiştir (2005b: 445). Osmanlı kurumlarındaki Selçuklu ve İlhanlı etkilerine Yuvalı genel olarak değinmiş ve bu etkilerin kökenlerini açıklamıştır (1995: 249-251). Yine Yuvalı, Moğolların Uygurlar ve Harezmi Türkler aracılığıyla aldıkları idarî, malî, askerî ve hukukî sistemlerin İlhanlılar aracılığıyla Yakınoğu'da devlet kuran hanedanlara ve Osmanlılara kaynak oluşturduğunu yazmıştır. Onun tespitine göre Osmanlılardaki cülus bahşisi uygulaması, İlhanlılarda hükümdar tahta çıktığı zaman saçı saçılmasına, ileri gelen kişilere hilatler giydirilmesine, askerlere bahşiş dağıtılmasına dayanmaktadır (2000: 104).³ Togan'a göre İlhanlılarda sülale azalarına ayrılan *İnçü* adlı hisseler, Karakoyunlulara ve *Mâlikâne* adıyla Osmanlılara geçmiştir (1981: 287).⁴ İlhanlılardaki iktâ sisteminin ve iktalarda çalışan köylülerle rençberlerin defterdarlık aracılığıyla idare edilmesi yönteminin Osmanlılara geçtiğini ileri süren Togan, İlhanlılardaki bu sistemin aslında Selçuklulardaki askerî iktâ sisteminin genişletilmiş bir şekli olarak kabul edilebileceğini düşünmüştür (1981: 289, 291). Ancak Osmanlıların Selçuklulardaki iktâ sistemini İlhanlılar aracılığıyla değil de doğrudan doğruya Selçuklulardan almış olabilecekleri daha muhtemeldir. İlhanlılarda köylülerin askerî iktaya tabi olmayıp hasılatı yalnızca kendilerine ait olan temel topraklara *Ucavur* ya da *Hucavur* denilirdi ki Togan'a göre Akkoyunlularda görülen *Hucari* de muhtemelen

3 Yuvalı, Osmanlılarda padişahların tahta çıkışlarında görülen cülus ve berat dağıtma törenleri düzenlenmesinin Anadolu Selçuklularında ve İlhanlılarda görülen bir uygulama olduğunu belirtmiştir. Yine Yuvalı'nın üzerinde durduğu üzere, Orhan Bey'in (1324~1360) fethettiği yerleri ilk başlarda silah arkadaşlarına vermesine rağmen sonradan bu uygulamadan vazgeçerek fethettiği yerleri kendi oğullarına vermesi de İlhanlılarda görülen bir uygulamadır (1995: 250).

4 *İnçü* kelimesi bir tanesi kesin, iki tanesi muhtemelen Moğol döneminden kalma üç Uygurca belgede geçmekteyse de Clauson, bu kelimenin Türkçeye alıntı olduğunun düşünölemeyeceğini belirtmiştir. Bahsi geçen Uygurca belgelerde bu kelime "devlete ait topraklar" ve "köle" anlamlarında kullanılmıştır. Hotence yazılmış 925 tarihli Staël-Holstein elyazmasında "başı çeken kabile" anlamında 27. satırda geçen *ijüva* ve 29. satırda geçen *imjü* kelimeleri, Bailey'e göre Türkçe *İnçü* olabilir. 13. yüzyıl Selçuklu tarihçisi İbn Bîbî'nin Yazıcızade Ali (Yazıcızade 'Alî, Yazıcıoğlu Ali; 1421-1451) tarafından 1425'te Türkçe çevirisi yapılmış olan *Târîh-i Âl-i Selçük* adlı Farsça eserinde *İnçü* kelimesi, "esirler ve kullar" biçiminde açıklanmış olarak geçmektedir. Spuler, *İnçü*'nün Moğolca *İnce* kelimesinden geldiğini öne sürdüyse de Clauson'a göre toprak hissesi *İnçü* ile Moğolcada "evlilik sırasında geline verilen erkek hizmetçi" anlamına gelen *İnce* ve "çeyiz" anlamına gelen *İnci* kelimeleri arasında bir bağlantı yoktur (Tarama Sözlüğü 1945-II: 541; Bailey 1951: 3, 17; Caferoğlu 1968: 95; Clauson 1972: 173; Spuler 1987: 357). Hem Uygurca hem Osmanlıca belgelerden göröldüğu üzere Türkler, Moğol döneminde *İnçü* ve *İnce*, *İnci* kelimelerini anlamlarını birbirlerine karıştıarak kullanmışlardır. Moğollardaki *İnce* ya da *İnce* kurumu için bkz. de Rachewiltz 2004-II: 791-792. Uzunçarşılı, İlhanlılarda hükümdarlara terk ve tahsis edilmiş olan yerlerin gelirlerine, rüsumuna ve araziye *Hâş İncü*, şehzadelerin iktalarıyla beylerin (*Emîrî*) arazilerine *İncü* denildiğini açıklamıştır (1941: 204). Cahen ise *İncü*'yü doğrudan doğruya İlhanlı Devleti'nin toprakları anlamına geldiğini belirtmiştir (1994: 324). Klasik Moğolca *İnci* kelimesi günümüzde Moğolistan'ın çoğunluğu tarafından konuşulan Halha Moğolcasında *İnj* (Иңж) biçiminde ve "drahoma, mehir, çeyiz; çeyiz olarak verilen köle" anlamlarında varlığını sürdürmektedir (Lessing 2003-I: 657).

İlhanlılardaki *Hucavur* ile aynı idi (1981: 290, 476). Moğollarda dirlik yani bir hizmete karşılık olmak üzere bir kimseye devletçe verilen aylık ya da bir yere bağlı gelir için kullanılan *Tiyül* terimi Akkoyunlularda kullanılmıştır (Togan 1981: 293).⁵ İlhanlılardan Osmanlılara geçmiş olan bir başka sistem de, önemli kişilere maaş zammı olarak tahsis edilen ve ırsî olan Osmanlılardaki *Arpalık* sistemidir ki buna İlhanlılarda Türkçe olarak *Tonluk* denilmiştir; bu sistemin Türklerde Karahanlı dönemindeki varlığı *DLT*'te görülmektedir (Togan 1981: 291-292; Yuvalı 1995: 253; Atalay 1998-II: 11).⁶ Karakoyunlularda ve Akkoyunlularda görülen *Tuvaçı Dîvânı*, İlhanlılarda askerî işlere bakan divandan gelmiştir (Togan 1981: 237). Selçuklular, bayraklarında Abbasî Halifelîği'nin rengi olan siyahı kullanmışlarken Köprülü'nün ve Sümer'in değindikleri üzere, Moğolların gelişinden sonra Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Osmanlılar gibi Anadolu Türk devletleri, Moğol hükümdarlarının beyaz kuyruklu tuğlara ve beyaz bayraklara sahip olmaları geleneğini benimseyerek beyaz bayraklar kullanmaya başlamışlardır (Köprülü 1949: 412-417; Sümer 1961: 400-401; Togan 1981: 340).⁷ Emecen, Osmanlı askerî teşkilatında tımarlı sipahilerin maiyetlerinde bulunan askerlere *Cebeli* adının verilmesinin İlhanlı etkisi olduğunu belirtmiştir (2005: 59) ki *Cebe*, aşağıda inceleneceği üzere Moğolcadan Türkçeye geçmiş bir kelimedir. Moğolların boy teşkilatları, Sümer'in tespitine göre 16. yüzyılda Sivas-Kırşehir-Ankara bölgesinde yaşayan Ulu Yörük Türklerinin boy teşkilatını etkilemiş olabilir. Sümer, kesin olmamakla birlikte bu Yörüklerde görülen onluk teşkilatın üç bölümünden birisi olan *Yüzde Pâre* kısmının ve bu kısma *Yüzdeci* denilmesinin Moğolların yüzlük teşkilatından alınmış olabileceğine işaret etmiştir. Ona göre bu Yörüklerin ayrıldıkları oymaklar için kullanılan *Bölük* kelimesi, İran'da ve Anadolu'da Moğol döneminde idarî ve malî yöre anlamında kullanılmıştır (1970: 116, 137).⁸

5 *Tiyül* kelimesi 1072'de Kaşgarlı Mahmud (Maḥmūd el-Kâşğarî; 1005-1102) tarafından yazılmış olan *Divanu Lügati'l-Türk'te* (*Dîvânü Luğâti'l-Türk*; bundan sonra *DLT*) "kaybolan nesne" anlamıyla geçmekteyse de Atalay bunun yanlış yazıldığını, doğrusunun *Yitük* olması gerektiğini düşünmüştür. Ancak Togan, Atalay'ın yanlış olduğunu, *Yitük* kelimesinin *DLT*'te ayrıca verildiğini belirtmiştir. Doerfer ise Moğol döneminde ve sonrasında Farsça-Çağatayca metinlerde geçen *Tiyül* kelimesinin bir yazım yanlışından kaynaklandığına, doğrusunun *Yatul* ve kökünün *yat-* fiili olduğuna, bazı Çağatayca metinlerde bu doğru şeklin geçtiğine işaret etmiştir (Doerfer 1965-II: 667-669; Togan 1981: 477; Atalay 1998-II: 115).

6 Genç, 1069-1070'de Balasagunlu Yusuf Hass Hacıb (Yūsuf Hâş Hâcib el-Balâsâğünî; 1017-1077) tarafından yazılan *Ḳutadḡu Bilig'te* 5518. beyitte geçen *Ton* (Giysi) kelimesinin (Arat 1999: 548) "Hilat" anlamında kullanılmış olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu belirtmiştir (2002: 98).

7 Moğolların hükümdarlık rengi olarak beyazı kullanmaları, eski bir Türk-Asya geleneğine dayanmaktadır. Göktürklerde, Türgişlerde, Hazarlarda, Uygurlarda, Hotenlilerde, Kitanlarda, Cürçenlerde, Moğollarda, Mançularda ve Çinlilerde ak-sarı renklerinin hükümdarlık, kara renginin tebaalık sembolü olarak kullanılmasına ilişkin bkz. Erkoç 2008: 79-84.

8 Türkçe olan *Bölük* kelimesi Moğollardan önce Koçu (Turfan) Uygurları tarafından "kısım, parça" anlamında (Caferoğlu 1968: 50), 11. yüzyılda da Türkler arasında insan ve hayvan grupları için (Atalay 1998-I: 385) kullanılmıştır. *Bölük* kelimesi, muhtemelen 1240'ta yazılmış olan, ancak orijinal Moğolca nüshası bugüne ulaşmayan *Moğolların Gizli Tarihi'nde* (*Moḡol-un Niuça Toça'an / Moḡol-un Ni'uça Tobça'an, Yuan-chao Bi-shi* 元朝秘史) §5'te *Bölök* şeklinde, bir insan grubunu tasvir etmek

a. Hukuk Alanında Moğol Etkileri

Togan, Osmanlılara geçen İlhanlı devletçilik geleneklerinin başında şeriat ile birlikte kanun (*yasak*) hukukunun yaşatılmasının geldiğini ileri sürmüştür. Lindner da Osmanlı hukuk sisteminde şeriatın yanında ayrıca yer alan örfî kanun hukukunun kökeninin Moğol geleneğine ve aşiret uygulamalarına dayandığını belirtmiştir (Togan 1981: 340; Lindner 1983: 52). Ancak Türklerdeki şer’î-örfî hukuk ayrımı Moğollardan önce Selçuklu döneminde de mevcuttur (Kafesoğlu 1967: 400).⁹ Mamafih Anadolu Türklerinde hukuk alanında Moğolların birtakım etkilerinin olduğu bilinmektedir. Bunlardan en iyi bilineni, örfî kanun için kullanılan *Yasağ* kavramıdır.¹⁰ Bazı 15. yüzyıl Osmanlı kroniklerinde “yasağ etmek” tabiri, Moğolcadaki gibi “kanun koymak” anlamında kullanılmıştır. Osmanlı tarihçisi Âşıkpaşazade’nin (Âşıkpaşazâde; 1393-1481) 1476-1484 dolaylarında yazdığı *Tevarih-i Âl-i ‘Osmân* adlı eserinde 9. Bab’a göre Osman Gazi (ölm. 1326) *yasak etmiştir* ki ticaret yaptıkları Bilecik Rumları incitilmeyecek, ticaret sırasında ücretleri tam ödenecektir (1949: 99).¹¹ 59. Bab’a göre Bayezid Han (I. Bayezid), Ala Şehir hisarını (Philadelpheia, bugün Manisa ilindeki Alaşehir ilçesi) H. 792’de (M. 1389-1390) fethetmeye giderken vilayete varmadan önce (beylerini) çağırıp kimsenin bir çöpünün zulümle alınmamasını *yasak etmiş*, bu *yasağı* kabul etmeyenlerin günahı kendi boynuna demiştir (Âşıkpaşaoğlu 1949: 135). 67. Bab’a göre de Saru Han İli’nde Menemen Ovası’nda kışlayan göçerler (Yörükler), o bölgede olan *tuz yasağını* kabul etmezlerdi; bu haber Bayezid Han’a iletilince oğlu Ertuğrul’a haber göndererek onları Bulgaristan’daki Filibe’ye (bugünkü Plovdiv) sürdürmüştür (Âşıkpaşaoğlu 1949: 141). Âşıkpaşazade, H. 864-865 (1459-1461) yıllarında Osmanlılar ile Akkoyunlular arasında bugün Sivas’ın ilçesi Koyulhisar’da yaşanan çarpışmaları anlatırken 135. Bab’da Osmanlılarda azap askerleri hangi vilayete varsalar bunlara *yasak* olmadığını, padişahın ulufesiyle vardıklarını, bu yüzden vardıkları yerlerde Osmanlı padişahlarına iha-

için kullanılmıştır (de Rachewiltz 2004-I: 2, 241). Bu kelime Klasik Moğolcada *Büleg*, günümüzde Halha Moğolcasında *Büleg* (Бүлэг) olarak varlığını sürdürmektedir (Lessing 2003-I: 237).

- 9 Barkan, bu ikiliğin Arap İmparatorluğu’nda da devletin genişlemesinden sonra ortaya çıktığına işaret etmiştir (1955: 185). Müslüman bir Türk devleti olan Karahanlılarda da mevcut olan *Törü* (*Töre*) yani geleneksel hukuk için bkz. Genç 2002: 59-63. Moğol İmparatorluğu’nun Müslüman olan bölgelerinde ve imparatorluğun halefi olan Müslüman Türk-Moğol devletlerinde görülen şer’î-örfî hukuk ayrımı için bkz. Uzunçarşılı 1941: 239; Woods 1976: 4-5; Togan 1981: 386-390.
- 10 Moğol İmparatorluğu’nda Cengiz Han’ın derleyip uygulamaya koyduğu, kökünü bozkır geleneklerinden alan kanunlara *Casağ* (*Casağ*) denilirdi. Moğollardaki *Casağ*’ın açıklanması için bkz. Uzunçarşılı 1941: 268-271 ve de Rachewiltz 2004-I: 358. Türkler bu kelimeyi *Yasağ* ve *Yasağ* biçiminde kullanmışlardır. Her ne kadar *Yasağ* kelimesi bazı Koçu Uygur belgelerinde geçiyorsa da Clauson bunun Moğolcadan alıntı olduğunu belirtmiştir (Caferoğlu 1968: 289; Clauson 1972: 974). *Zasağ* (Zacar) kelimesi günümüz Halha Moğolcasında “yönetim, idare, hükümet; sancak yöneticisi, bey; güç; politik yapı; yasa, kanun, yargı, ceza” anlamlarında kullanılmaktadır (Lessing 2003-II: 1606-1607).
- 11 Osman Bey döneminden kalma yazılı belge pek olmadığı için, Osman Bey’in *yasağ etmek* terimini kullanıp kullanmadığını teyit etmek şimdilik pek mümkün görünmemektedir. Ancak, Âşıkpaşazade’deki bu bilgi, 15. yüzyılda *yasağ* teriminin Türklerin telakkisinde var olduğunu göstermektedir.

net edenleri kendi muratlarınca incittiklerini anlatmıştır (1949: 207). Akkoyunlu sahasında 15. yüzyılda yaşamış olan Türk bilginlerinden Bayatî'nin 1482'de derlediği *Câm-ı Cem Âyîn* adlı eserinde Osmanoğullarının soyunun anlatıldığı *Oğuznâme*'ye göre Ertuğrul Gazi'nin 12 kuşak öncesinden atası olan *Yasağ*, haraç veren ahaliden bir takım tarikatlara mensup olanlara zulmedenlere “Yasak olsun” diye buyrulduğu sırada doğduğu için bu adı almıştır (1949: 389).¹² 15. yüzyılda yaşamış olan Neşrî de muhtemelen 1492'de tamamlamış olduğu *Kitâb-ı Cihân Nümâ* adlı eserinde Âşıkpaşazade'nin Osman Bey'in Bilecik Rumlarıyla, I. Bayezid'in de Alaşehir seferi ve Menderes Ovası'ndaki tuz yasağıyla ilgili *Yasağ* örneklerini aktarmış (1995-I: 89, 313, 339), ayrıca Âşıkpaşazade'de bulunmayan başka örnekler de vermiştir. Ona göre Orhan, İznikmid'i (İzmit) kuşattıktan sonra kentin sahibi olan Rum hatun, Orhan'a elçi yollayarak kendilerine dokunulmaması ve İstanbul'a gitmelerine izin verilmesi şartıyla şehri teslim edeceğini bildirmiştir. Orhan bunu kabul etmiş, kimsenin bunların malına dokunmayacağını söylemiş, isteyen durup isteyen gidebileceğini, kimsenin kimseye zarar etmeyeceğini *Yasağ edip* buyurmuştur (Neşri 1995-I: 153). H. 788'de (1398-1387) Murad Gazi (I. Murad; ~1360-1389) Frenk Ovası Savaş'ında Karamanlı ordusunu bozguna uğrattıktan sonra Karamanoğlu (Alâeddin Ali Bey; 1357-1398) Konya'ya kaçmış, Murad Gazi şehri kuşatmış ama *Yasağ etmiştir* ki insanların mallarına dokunulmayacaktır (Neşri 1995-I: 231). Yıldırım Hünkâr'ın (I. Bayezid) Alaşehir seferinden sonra hünkâr Rumeli'nde iken Karamanoğlu (Alâeddin Ali Bey) Osmanlı topraklarına saldırmış, hünkâr da onun üzerine yürüyünce Karamanoğlu kaçmış ve hünkâr Konya'yı kuşatmış, ancak babasının yaptığı gibi insanların mallarına dokunulmaması konusunda *Yasağ etmiştir* (Neşri 1995-I: 315). Neşrî, kendi zamanındaki insanlara ibret olması için ilk Osmanlı hükümdarlarının sadık bir soy olup na-meşru hareket etmediklerini anlatırken onların ulemanın *Yasağdur* (*Yasaktır*) dediğinden çekindiklerini anlatmıştır (1995-I: 337). II. Murad döneminde (1421-1444 ve 1446-1451) yaşamış olan Yörgüç Paşa, Amasya ve Tokat vilayetlerinde halka rahatlık vermeyen Kızılıkocaoğlu Türkmenlerinin faaliyetine son vermek için bunların önde gelenlerini hıleyle Amasya'ya çağırıp öldürtmüş ve cesetlerinin gömülme yerinde ortalıkta durmasını, kurda kuşa yem olmasını *Yasağ etmiştir* (Neşri 1995-II: 599). Bayatî'nin Osmanoğulları şeceresinde görülen *Yasağ*, Neşrî'de de Ertuğrul'dan 12 kuşak önce verilmiştir (1995-I: 55). Tursun Bey, 1499-1500 dolaylarında yazdığı *Târîh-i Ebû'l-Feth*'de siyaset tedbirini açıklarken bu tedbirin yüksek mertebede olmazsa dünyanın düzeninin Cengiz Han'ın yaptığı gibi olayları sebebine bağladığını, buna *siyâset-i sultânî* ve *Yasağ-ı pâdişâhî*, geleneğe göre de ‘*orf* denildiğini yazmıştır (1977: 12). Cengiz Han'ın düzenlediği ünlü yasaların 15. yüzyılın sonlarıyla 16. yüzyılın başlarında yazılmış

12 Ertuğrul'dan 12 kuşak öncesi yaklaşık üç yüzyıl ettiğine göre 10. yüzyılda Oğuzların *Yasağ* kelimesini kullanmış olmaları pek mümkün gözükmemektedir, zira o dönemde Oğuzların bu kelimeyi kullandıklarına ilişkin bir kayıt, şimdiki bilgilerimize göre mevcut değildir. *Oğuznâme*'de aktarılan bu bilgi, muhtemelen Moğol döneminden kalma bir etki olsa gerektir.

bir Osmanlı metninde anılması, Moğol etkilerinin ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Nitekim Togan, Osmanlı kanunlarının Mısırlı müellifler tarafından *Yasağ-ı Osmâni* olarak adlandırıldığını belirtmiştir (1981: 340). *Yasa* ve *Yasağ* terimlerinin Anadolu’da Osmanlılar dışında diğer Türk devletlerinde kullanıldığına ilişkin kayıtlar da vardır. İlhanlıların sonradan bağımsızlığını ilan eden Uygur kökenli Anadolu valisi Eretna’nın (1336-1352) kurduğu devleti ele geçiren Kadı Burhaneddin (1381-1398), şiirlerinde bir işe mahbubu kadar icra edebilen tek gücün ancak *yasağ* ve *han yarlığı* olduğunu yazmıştır (Togan 1981: 279). Neşri’ye göre Sultan Mehmed (I. Mehmed; 1413-1421), Rumeli’de H. 816’da (1413-1414) Musa Çelebi’yi yenip ortadan kaldırdığı sırada Karamanoğlu Mehmed Bey Bursa’yı kuşatmıştır. Karamanoğlu şehrin iç kalesini alamayınca (kaleyi savunanların moralini bozmak için) askerlerini toplayıp her birine *yasağ ederek* her kişiye iki-üç yerde ateş yakmasını emretmiş, ordusunu o gece dağın arkasına göndererek ertesi gün sanki yeni bir ordu gelmiş gibi ordusunu dağdan indirmiştir (Neşri 1995-II: 521). Ebu Bekr et-Tihranî el-İsfahanî (Ebû Bekr et-Tihranî el-İşfahânî) tarafından 1470-1471’de yazılmış olan ve Karakoyunlu-Akkoyunlu tarihlerini anlatan *Kitâb-ı Diyârbekriyye*’de *Yasağ* dört kere, *Yasa* bir kere, hepsi de “ceza” anlamında kullanılmıştır (2001: 220, 222, 252, 282, 326).¹³ Kara Yülük Osman Bey’in (1403-1435) oğullarına verdiği nasihatler, Yazıcızade’nin İbn Bîbî çevirisine eklenmiş biçimde bulunmaktadır. Burada Kara Osman “bağımsızlık, Türkmenlik ve özgürlük” açısından yerleşik hayata geçmenin tehlikelerinden bahsetmiş, ayrıca burada Kara Osman’ın bazı *yasağları* da anılmıştır. Woods, yerleşik hayat tarzının tehlikelerini anlatan nasihatini Cengiz Han’ın benzer bir nasihatinden alınmış olduğunu tespit etmiştir (Woods 1976: 67; Yazıcızâde Ali 2009: 31).

Yasağın dışında 13.-15. yüzyıl Anadolu Türklerinde Moğol hukukundan kalan diğer dört kavram *Yarlığ* ya da *Yarlık* (Ferman)¹⁴, *Soyurğal* (Bağış)¹⁵, *Tarhanlık*

13 İlhanlılarda idam cezası için kullanılan “yasaya eriştirilme” terimi ile *Yasa*’nın cezalandırma, idam etme gibi anlamlarda kullanılması için bkz. Uzunçarşılı 1941: 240, 269.

14 Eski Türkçede “buyruk, ferman, lütuf, kader” anlamlarına gelen *Yarlığ/Yarlık*’tan Moğolcaya geçen ve Moğolcada “buyruk, ferman” anlamında kullanılan *Carlığ* (*Carlık*) için bkz. Caferoğlu 1968: 287; Clauson 1972: 966-967; de Rachewiltz 2004-II: 1325.

15 Vladimirtsov’a göre Moğol İmparatorluğu’nda özellikle batı bölgelerinde hanların ve şehzadelerin kişilere yaptıkları toprak bağışlarına *Suyurğal* ya da *Soyurğal* denilirdi ki bağışlanan topraklar soyurğalı alan kişinin bütün sülalesine ait olurdu. Togan, bu kavramın karşılığını ikta/tımar olarak vermiş ve *Suyurğal*’ın Moğolcaya Uygurca *Suyurğamak* sözünden alındığını belirtmiştir (Togan 1981: 287; Vladimirtsov 1995: 172). Sanskritte yazılmış bir Budist eserin Çince çevirisinin muhtemelen 10. yüzyılda yapılmış Uygurca çevirisi olan *Altun Yarığ*’ta “acımak, merhamet etmek” anlamında *tsuyurka-* kelimesi birkaç kere geçmektedir. Gabain, bu kelimenin Çince “merhamet eden; müşfik” anlamlarına gelen *Ci* (Wade-Giles sistemindeki yazılışıyla *Tz’u*) 慈 kelimesine *-urka* ekinin getirilmesiyle oluşturulduğunu yazmıştır (Gabain 1950: 344; Caferoğlu 1968: 251; Kaya 1994: 737).

(Muafiyet)¹⁶ ve *Tüsimellik* (İrsî Muafiyet)¹⁷ idi. Uzunçarşılı, *Yarlıg* denilen fermanların İlhanlılar aracılığıyla Anadolu Selçuklularına, Karakoyunlulara, Akkoyunlulara ve Osmanlılara geçtiğini belirtmiştir. Ancak Uzunçarşılı bu kelimenin kullanılmasının Osmanlılarda fazla yaygınlaşmadığını, bazen ibare arasında kullanıldığını, bazı fermanlarda *Yarlıg-ı Belig* tabirinin görüldüğünü belirtmiştir (1945: 283). Neşri'de I. Murad döneminde Karamanlı beyi Alâeddin Bey'in, Osmanlı hükümdarı I. Murad'ın kendisine olan gazabını önlemek için Murad'ın kızı olan eşi Sultan Hatun'a haber gönderdiği, ondan kendisini babasına affettirmesini ve kendisine *yarlık* etmesini rica ettiği anlatılmıştır (1995-I: 233). Kadı Burhaneddin'in şiirlerinde de *Han Yarlıgı* tabiri geçmektedir (Togan 1981: 279). Karakoyunlularda ve Akkoyunlularda “ferman” için kullanılan terimler arasında *Yarlıg* ve *Yarlıg-ı Hümayûn* görülmektedir (Uzunçarşılı 1941: 290, 298). Karakoyunlu devletinin kurucusu Kara Yusuf'un (1388-1420) 1417'de Bitlis emiri Şemseddin için çıkardığı Farsça bir *nişân* belgesinde ona *soyurgallar* bağışlandığı yazılmıştır (Minorsky 1939: 952). Akkoyunluların Mardin kolundan bir hükümdar olan Kasım oğlu Cihangir'in 1498 tarihli Farsça bir *soyurgalı* (ferman) hükümdarın adından sonra Türkçe *sözümüz* formülüyle başlamıştır. Fermanın 11. satırında Cihangir'in İsfendiyar Bey adındaki bir devlet adamına bazı kasabaları *Soyurgal* olarak ona bağışladığı, 13. satırda da bu kişinin *Tarhan* olarak vergilerden muaf tutulduğu kaydedilmiştir. Minorsky, fermanların başına Türkçe *sözümüz* formülünü yazmanın Moğol İmparatorluğu'ndaki bir gelenekten geldiğini, fermanda geçen *soyurgal* ve *tarhan* kavramlarının da yine Moğol devleti aracılığıyla alındığını belirtmiştir (1939: 928-930, 932-933, 943-945).¹⁸ Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın (1453-1478) oğlu Sultan Yakub'un 1488'de çıkardığı Farsça bir *Yarlıg* (ferman) da hükümdarın adından sonra Türkçe *sözümüz* ile başlamaktadır (Minorsky 1939: 953).¹⁹ Uzunçarşılı, “atâ” (bağış) ve “ihsan” olarak çevirdiği *Soyurgal*'ın Akkoyunlularda özellikle ulemaya verilen yerlerin varidat ve gelirine (*Suyurgâlât*) denildiğini açıklamıştır (1941: 303). Togan'ın tespitine göre Osmanlılarda görülen muafiyet ve müsellemiyet imtiyazları da Moğol tarhanlığından gelmiştir ki Osmanlı belgelerinde gayrimüslimlere verilen muafiyetler için *tarhan* denilmesine devam edilmiştir (1981: 293, 340). *Tarhan* kelimesi *Kitâb-ı Diyârbekriyye*'ye göre Karakoyunlularda

16 *Tarhan* unvanı Moğollardan önce Orta Asya kavimleri tarafından Hun döneminden beri kullanılmış, bu kelimeyi *Tarhan* (*Darhan*) olarak alan Moğollarda ise daha önceki dönemlerden farklı olarak vergi, angarya ve ceza muafiyeti sağlayan bir ayrıcalığa dönüşmüştür. Kelimenin kökeni tartışmalı ise de Eski Türkçe ya da ortak bir Altayca kelimedenden türemiş olması muhtemeldir (Vladimirtsov 1995: 175; Erkoç 2008: 198-205). *Darhan* (Дархан) kelimesi günümüz Halha Moğolcasında “esnaf, zanaatkar; vergi ve resmî sorumluluklardan muaf kimse; dinî sebeplerle ayrılan ve bu yüzden de dokunulmaz olan alan veya yer; kutsal; büyük, meşhur” anlamlarıyla varlığını sürdürmektedir (Lessing 2003-I: 375).

17 Moğollarda devlet tarafından arazi bahşedilen, bu haklarına irsî olarak sahip olan ve *Noyan* unvanlı komutan-valilerin yönetimi altında bulunan yüksek devlet memurlarına “payeli, rütbeli” anlamında *Tüsimel* ya da *Tüşimel* denilirdi. Togan, *Tüşimel*'in Anadolu'da da kullanıldığını belirtmişse de örnek vermemiştir (Togan 1981: 294; Vladimirtsov 1995:202, 234).

18 II. Mehmed de bazı fermanlarında başlık olarak “Sultan Mehmed Han sözümüz” tabirini kullanmıştır (Togan 1981: 342).

19 Karakoyunlularda *sözümüz* ile başlayan bazı yarlık örnekleri için bkz. Uzunçarşılı 1941: 294, 296.

ve Akkoyunlularda bazı beyler ve çocukları (Kara Yusuf oğlu İskender'in bir oğlu; Rüstem Bey'in babası; ayrıca Tarhan-i Buzî adında bir savaşçı) tarafından ad olarak da kullanılmıştır (Ebu Bekr-i Tihranî 2001: 122, 129, 136, 220). Yuvalı ayrıca *Yargu* teriminin de Osmanlılara İlhanlılardan geçtiğini, günümüzde hâkimlere “yargıç” denilmesinin kökeninin İlhanlılardaki *Yarguçu* ya da *Emîr-i Yargu* unvanına dayandığını belirtmiştir. Yine Yuvalı'nın tespitine göre İlhanlı Devleti'nde Müslüman halkın hukukî işlerine bakan *Dîvân-i Kuzât-i Memâlik* kurumu, sonraki Osmanlılara model olmuştur (1995: 253).²⁰

b. Maliye Alanında Moğol Etkileri

Moğol döneminde Anadolu'da uygulanan vergilerde önemli yeniliklere gidilmiştir.²¹ Osmanlı maliyesindeki İlhanlı etkilerine Yuvalı tarafından değinilmiştir (1995: 250-252).²² Mısır Memlûk sultanı Baybars'ın (1260-1277) Moğollara karşı 1277'de yürüttüğü Anadolu seferinin ardından İlhanlı hükümdarı Abaka Han (Abaka Han; 1265-1282), Togan'ın da dediği gibi şeriata aykırı olan *Tamğa* vergisini Anadolu'da uygulamaya koymuştur ki Togan, *tamğa* vergisinin Anadolu'da 1277'den önce uygulanmadığını tespit etmiştir.²³ Ona göre *Tamğa*, *Yasağ* zihniyetinin yanında Osmanlılara İlhanlılardan gelen en büyük siyasî prensiplerden birisidir. Uzunçarşılı da *Tamğa*'nın şeriata aykırı olduğunu belirtmiştir (Uzunçarşılı 1941: 293; Togan 1981: 234, 236, 340).²⁴ Kadı Burhaneddin, şiirlerinde bildiği vesikanın *han tamğası* olduğunu yazmıştır (Togan 1981: 279-280). Moğollarda göçebelere her 100 koyundan 1 koyun olarak toplanan *Koçpur* vergisi Karamanlılara, Akkoyunlulara ve bunu “*resm-i ganem* (koyun hakkı)” olarak sürdüren Osmanlılara da geçmiştir (Togan 1981: 302; Lindner

20 Moğollarda *Carğuçı* ya da *Carğuçi* şeklinde kullanılan Türkçe *Yarguçu* unvanı, Göktürklerde ve Uygurlarda görülen *Yarğan* unvanına dayanmaktadır (Erkoç 2008: 213-214).

21 Anadolu'da 13.-14. yüzyıllarda Moğol hâkimiyeti döneminde toprak kullanımında ve vergilendirme sisteminde yaşanan evrimin genel bir değerlendirilmesi için bkz. Cahen 1994: 319-326.

22 Osmanlıların kullanmış oldukları pek çok idarî, malî, hukukî ve askerî terim, Yuvalı tarafından İlhanlı muhasebe defterlerinde tespit edilmiştir. Bunları Yuvalı şu şekilde sıralamıştır: Ordu, içoğlan, dışoğlan, ağa, bahadır, çeri, nöker, kol, bölük, karakol, uğruk, zapaççı, ılgar, cebe, cebeci, hurc, çete, çadır, tünkül, karavun, sıyagat, muhasebe, haşiv, bariz, baki, izafet, ziyade, def'a, itlakiye, kobçur, kılar, nefer, kıt'a, miskal, zira, dirhem, adet, habbe, ferd, zevc, menn, müdd, kiyilçe, idrarat, mersumat, harcırah, ihtisabiyat, mesalih, yam, imarat, mal, merâ'i, müsadere, menkul, hass, yasavul, yasağ, yasağçı, ruznamçe, avârece, tevcihat, tahvilat, subaşı, hacib ve ılımgâ (1995: 252).

23 Cahen de *Tamğa* vergisinin Anadolu'ya Moğollar tarafından getirildiğini ve Anadolu'nun doğrudan Moğol yönetimi altına alınmasından sonra uygulamaya konulduğunu vurgulamıştır (1994: 315, 325).

24 Spuler, *Tamğa*'yı arazi hasılatının yatırıldığı özel bir kasa olarak açıklamış ve şehir vergilerini toplayan memurlara *Tamğaacı* denildiğini belirtmiştir. Z. V. Togan ise *Tamğa* vergisinin tüccardan ve pazara getirilen maldan alındığını, bu verginin ilk önceleri 240 dinardan 1 dinar olduğu hâlde sonradan 120 dinardan 1 dinar alınarak toplandığını açıklamıştır. İ. Togan da *Tamğa*'nın yapılan alışveriş çarçevesinde basılan mühür, aynı zamanda da ticaret üzerinden devlete verilen vergi olduğunu belirtmiş, ayrıca bugün Türkiye Cumhuriyeti'nde uygulanan *damga pulu* vergisinin de Moğol tamğasından geldiğini eklemiştir (Togan 1981: 302; Spuler 1987: 357, 365; Togan 2004: 72). Türkçe olan *Tamğa* kelimesinin ayrıntılı olarak incelenmesi için bkz. Doerfer 1965-II: 554-565 ve Clauson 1972: 504-505.

1983: 56).²⁵ Togan'a göre Moğol devlet geleneğini en çok benimsemiş devlet olan Karamanlılar, İlhanlı vergi sistemini 1469'a kadar korumuşlardır (1981: 320). Yukarıda anılan 1498 tarihli Akkoyunlu fermanında İsfendiyar Bey'in ödemekten muaf olduğu vergiler arasında 16. satırda *Qonalğa, Ulağ, Ulam ve Daruğakî* (Daruğalık) sayılmıştır ki bunlar Moğollarda uygulanmış olan vergilerdir (Minorsky 1939: 933; Togan 1981: 302).²⁶ Yukarıda anılan 1488 tarihli Akkoyunlu fermanında *Rusûm-i Daruğakî* (daruğalık vergisi) sayılmıştır. Minorsky'e göre bu fermandaki vergi listesinde geçen *Mevâşî* (hayvanlar) ve *Merâî* (meralar) vergileri Moğol *koççur* vergisi olmalıdır. Bu listede görülen *Çerik* kelimesi, *Çeri* kelimesinin Moğolca şeklini göstermektedir ve toplanan askerleri belirtmektedir. Listede yer alan *Şılan Bahâ* da *şölen* yani sofra vergisi olup Moğol döneminden kalmaz (Minorsky 1939: 954-956).

Osmanlı tahrir defterlerini anlatırken İnalçık, 1431 tarihli tahrir defterlerinde çok sayıda Farsça terimin bulunmasının, tahrir sisteminin İran-İlhanlı ya da Selçuklu kaynaklı olabileceğini gösterdiğini belirtmiştir (2005b: 451). Osmanlı paralarında da İlhanlı etkileri görülmektedir. Togan'ın tespitine göre Orhan Bey döneminde tam bir İlhanlı sikkesi olan 1,152 gramlık 6 kıratlık gümüş küçük akça, İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın (Gazan Han; 1295-1304) 1,152 gramlık “yarım dank”ının aynısı idi.²⁷ Miskal'î yalnız mücevher ve altın ölçüsü için esas tutmak, muamelede dirhem kullanmak, akçanın 24'e bölünmesi, bu küçük bakır paralara *manğır* denilmesi hep İlhanlılardan Osmanlılara geçmiştir. Bu dirhemler 16 kıratlık Tebriz dirhemlerinin aynısı olup, 7,372 kiloluk Osmanlı batmanı da 737,2 gramlık Tebriz *sir'*inin on katıdır. İlk Osmanlı kayıtlarında para için kullanılan *sîm-i râyic*, *vücûh-i dirhem*, *dînâr* gibi tabirler de İlhanlılar zamanında kullanılmıştır (Togan 1981: 340). Yuvalı da İlhanlı vergilerinin Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Osmanlılar tarafından uygulandığını belirtmiştir (2000: 104).²⁸ Ayrıca onun belirttiği üzere Osmanlılarda malî işlerde siyakat yazısının kullanılmasının kökeni, muhasebe defterlerini siyakat ile yazan İlhanlıların uygulamasına dayanmaktadır. Osmanlılardaki *Defterdâr* memurluğu da İlhanlılarda görülmektedir (Yuvalı 1995: 252). Nitekim bu konuda İlhanlılardan alınan bir gelenek, Başdefterdâr'ın Dîvân-ı Hümâyûn üyesi olmasıdır (Yuvalı 1995: 253).

25 de Rachewiltz'e göre Moğolcada *Kubçiri* kelimesi “vergi”, *kubçi-* de “vergi toplamak” anlamına geliyordu (2004-I: 558). Bazı Koçu Uygur belgelerinde bir vergi türü olarak *Qobçır* ve *Qoççır* terimleri geçiyorsa da (Caferoğlu 1968: 179, 182) bunlar Moğol döneminden ya da sonrasında kalmış olabilir.

26 Uzunçarşılı, İlhanlılarda menzilhanelere *Yam*, buradaki atlara da *Ulağ* denildiğini açıklamıştır (1941: 282). Minorsky, *Qonalğa* kelimesinin Türkçe *konmak* fiilinden geldiğini, *Ulağ*'ın Moğollarda posta servisi ve yedek hayvan olan *Ulağa* olduğunu, *Ulam*'ın ise posta istasyonları için kullanılan *Yam* kelimesi olabileceğini, *Daruğakî*'nin de *Daruğa* unvanını taşıyan Moğol valilerine verilen vergi olduğunu belirtmiştir. de Rachewiltz, Moğolcada “posta atı” ya da “yedek at” anlamına gelen *Ulağa*'nın (*Ula'a* ya da *Ulağan*) Türkçe *Ulağ*'tan (Ulak) geldiğine değinmiştir. Ona göre Moğolcadaki *Ulam Ulam* deyişi “sıra ile” demektir (Minorsky 1939: 948, 950; de Rachewiltz 2004-II: 673, 737).

27 Bu konuda ayrıca bkz. Yuvalı 1995: 251.

28 İlhanlıların Anadolu'da kullanılan sikkelere getirdikleri yenilikler ve ileriki dönemlerde İlhanlı para sisteminin Anadolu'da kullanılmasına devam edilmesine ilişkin bkz. Cahen 1994: 316-317.

c. Moğollardan Benimsenen Unvanlar

Moğolların kullandıkları bazı unvanlar, 13.-14. yüzyıllardan itibaren Anadolu'da Türkler tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. Bu unvanların başında *Han* ve *Hâkân* gelmektedir. Aslında *Kağan* ve *Han* unvanları, en erken 3.-4. yüzyıllardan beri pek çok Türk ve Moğol kavminin hükümdarı tarafından kullanılmış olsa da (Erkoç 2008: 23-35, 86-96) Peçenekler, Kıpçaklar, Gazneliler, Harezmsahlılar, Gurlular, Delhi Sultanlığı, Selçuklular gibi kavim ve devletlerde *Han* unvanı daha çok boy beyleri ve ordu komutanları tarafından kullanılan daha düşük rütbeli bir unvan hâline gelmişti.²⁹ Ancak *Han* unvanının 13. yüzyıldan itibaren Anadolu'da yaygın olarak kullanılmaya başlandığı görülmektedir ki bu da Moğolların ve kısmen Kıpçakların eski Göktürk-Uygur devlet geleneğinden Anadolu'ya getirdikleri bir kavramdır.³⁰

Uzunçarşılı, Osmanlılarda hükümdar tuğralarına I. Mehmed'den itibaren *Han* unvanının da eklendiğini tespit etmiştir (1945: 238). Taneri'nin tespitine göre ise Osmanlılarda *Han* unvanını kullanan ilk hükümdar, I. Murad'dır. I. Bayezid bu unvanı ilk kez tuğralarında, I. Mehmed de ilk kez sikkelerde kullanmışlardır. Osmanlı sultanları her zaman *Hâkân* ve *Han* unvanlarını kullanmayı sürdürmüşlerdir (Taneri 1997: 518).³¹ Her ne kadar I. Murad'dan önce Osmanlıların *Han* unvanını kulan-

29 Peçeneklerde, Kıpçaklarda, Gaznelilerde, Harezmsahlılarda, Gurlularda ve Delhi Sultanlığı'nda *Han* unvanını taşıyan ordu komutanları için bkz. Erkoç 2008: 90-91, 93. Selçuklu-öncesi Oğuzlarda ve Selçuklularda *Han* unvanına çok nadir rastlanılır. Selçukluların 12. yüzyıldaki komutanlarından birisinin adı kaynaklarda *Hayır Han* ve *Kır Han* olarak geçmektedir (Sümer 1999b-II: 637). Yine 12. yüzyılda Horasan'daki Yazır Türkmenlerinin reisinin adı da *Yağmur Han* idi (Sümer 1999b-II: 687). Büyük Selçukluların son hükümdarı Sultan Sancar'ın (1118-1153) kız kardeşinin ve Karahanlı hükümdarının evliliğinden doğan *Mahmûd Han* adlı bir Selçuklu şehzadesi, Sancar'ın esareti sırasında Sultan yapılmış ancak 1162'de sultanlıktan indirilerek kör edilip hapse atılmış ve kısa bir süre sonra ölmüştür (Juvaini 1997: 289). Bu örneğin Selçuklularda *Han* unvanının kullanılması konusunda ne kadar güvenilir olduğu kuşkuludur, zira bu şehzadenin babası da bir Karahanlı hükümdarıdır. 10.-11. yüzyıllarda Oğuz hükümdarlarının *Han* değil *Yabğu* unvanını taşıdıkları, Selçuk Bey'in Anadolu Selçuklu hanedanının atası olan oğlu İsrail'in de *Arslan Yabğu* unvanına sahip olduğu bilinmektedir. Her ne kadar bu kişi Neşri'de *Arslan Han* olarak geçiyorsa da muasır kaynaklar, bu kişinin *Han* değil *Yabğu* olduğunu göstermektedir (Neşri 1995-I: 9, 25; Sümer 1999a: 80-81, 87, 94-95). Türklerin 13.-14. yüzyıllardaki telakkisinde her ne kadar Türklerin ilk büyük hükümdarı Oğuz Han ise de, *Oğuz Kağan Destanı*'nın 1307'de İranlı devlet adamı Reşidüddin Fazlullah (Reşîdu'd-dîn Fazlu'l-lâh) tarafından tamamlanan *Camiü't-Tevarih*'teki (*Câmi'ü't-Tevarîh*) versiyonunda *han* unvanı aynı zamanda düşük rütbeli yetkililer ve komutanlar için de kullanılmıştır. *Camiü't-Tevarih*'teki *Oğuz Han Destanı*'na göre Oğuz Han seferden dönmemesinin ardından büyük bir toplantı yapmış, altın otağlar diktirmiş ve büyük bir şölen vermiş, tüm *hanlar* ve ordu komutanları çağırılmış, başta Oğuz Han'ın altı oğlu olmak üzere hepsi ödüllendirilmiştir (Rashidüddin 1998-I: 31). Unutulmamalıdır ki her ne kadar *Oğuz Kağan Destanı* 13. yüzyıldan önceki Oğuz efsanelerine dayanıyorsa da bu efsanenin bilinen ilk yazılı versiyonları Moğol dönemine aittir.

30 Moğolistan'da 11.-12. yüzyıllarda yaşamış olan Nayman, Betekin, Kerey ve Moğol kavimlerinin, ayrıca 12.-13. yüzyıllarda Türkistan'daki Kara Kitan (Karahitay) devletinin hükümdarları *Han*, *Buyruk Han*, *Gür Han* ve *Kağan* unvanlarını taşırlardı ki bu gelenek onlara Uygurlardan, onlara da Göktürklerden geçmiştir (Erkoç 2008: 32-33, 92-93).

31 Osman ve Orhan beylerin İlhanlı devletine tabi oldukları bilinmektedir (Uzunçarşılı 1961: 112-113).

madıkları biliniyorsa da³² 13.-14. yüzyıllar için genellikle rivayetlere dayanan 15. yüzyıl kroniklerinde I. Murad'dan hem önceki hem sonraki bazı Osmanlı hükümdarları ve beyleri için de *Ħan* unvanının kullanıldığı görülmektedir.³³ Ahmedî'nin 1390'da tamamlamış olduğu *İskendernâme* adlı eserinin Osmanlı tarihini anlatan ve aynı zamanda bilinen ilk Osmanlı tarihi olan *Dâstân ve Tevâriĥ-i Mülûk-i Âl-i 'Osmân* başlıklı bölümünde 113. satırda Orhan Bey *Ħan* (1949: 9)³⁴, 484. satırda da I. Murad *Ġâzî Ħan* (1949: 20) olarak anılmışlardır. Yazıcızade, Moğolların önünden kaçan Oğuz boylarının beylerinin Osman'ı *ĥan* seçtiklerini yazmıştır (2009: 872). Osmanlı tarihçisi Şükru'llah'ın (Şükru'l-lâh) 1459'da bitirdiği *Behcetü't-Tevâriĥ* adlı eserinde I. Bayezid, *Bâyezîd Ħan* (1949: 62); II. Murad, *Murâd Ħan* (1949: 65); II. Mehmed (1451-1481), *Sultân Mehmed Ħan* (1949: 64) olarak geçmektedirler. Âşıkpaşazade'nin Osmanoğullarının Anadolu'ya gelişleri hakkında aktardığı rivayetlerde 2. Bab'da Osman Bey'in babası Ertuğrul Gazi'nin babası Süleymanşah Gazi'ye adamlarının "ĥan" dedikleri aktarılmıştır (1949: 93). Kendisi ayrıca 123. Bab'da *Sultân Süleymânşâh Ġâzî Ħan* olarak da geçmektedir (1949: 192).³⁵ Âşıkpaşazade'de Osmanlı hükümdarlarından kimi zaman yalnızca *Ħanlar* diye söz edilmiştir (45. Bab; 1949: 127); bu eserde 15. yüzyılın sonuna kadar yaşamış olan bütün Osmanlı hükümdarları *Ħan* olarak anılmışlardır. Bunların arasında Osman

Bu durumda, Osmanlı hükümdarlarının İlhanlı devleti ortadan kalkmadan önce *Ħan*'ı hükümdarlık unvanı olarak kullanmış olabilecekleri pek düşünülemez.

- 32 Osman Bey'in oğlu Orhan Bey'in adındaki *-ĥan* takısının unvan olan *Ħan* olup olmadığı kesin değildir. *Orĥan* adına Osmanlılardan önce Harezmsahlarda ve Merkitlerde rastlanılmaktadır. İranlı devlet adamı Cuveynî'nin 1258-60 dolaylarında yazdığı *Tarih-i Cihangüşa*'ya (*Târiĥ-i Cihânguşâ*) göre Harezmsah Celâleddin Mengüberti'nin üvey babasının adı *Orĥan* idi (1997: 409). Selenge ile Baykal Gölü'nün güneyi arasında 12. yüzyılda yaşamış olan Merkit kavminin Cengiz Han'ın yendiği reisi Tokto'a Beki'nin (Toktoğa Beki) kardeşi de *Camiü't-Tevarih*'te *Orĥan* olarak geçmektedir (Rashiduddin 1998-I: 53). Ancak Merkitlerin hükümdar unvanı olarak *Ħan*'ı değil, muhtemelen Türkçe *Beg*'den gelmiş olan *Beki*'yi kullandıkları bilinmektedir (Erkoç 2008: 158). 1378-1379'da ölen Saruhanlı beyi İşhak'ın kendi yerine geçen oğlunun da adı *Orĥan* idi (Uzunçarşılı 1969: 288; Emecen 2005: 127-130). Candarlı, Menteşeli ve Saruhanlı beyliklerinde hanedan üyeleri arasında rastlanılan *Orĥan* adı için bkz. Uzunçarşılı 1969: 288. Yazıcızade'nin ve Neşri'nin aktardıkları Oğuz efsanelerinde Oğuz *Ħan*'ın amcalarının Ħara *Ħan*, *Or Ħan*, *Güz Ħan* ve *Gür Ħan* oldukları anlatılmıştır (Neşri 1995-I: 9; Yazıcızade Ali 2009: 6). *Kitâb-ı Diyârbekriyye*'de de Akkoyunlu hanedanının atalarından *Orĥan* adında bir beyin, Büyük Selçuklu sultanları Tuğrul Bey (1038-1063) ve Alp Arslan (1063-1072) dönemlerinde yaşadığı rivayeti aktarılmıştır (Ebu Bekr-i Tihranî 2001: 24).
- 33 Aşağıda verilecek örnekler metinlerde çok sık geçtiği için buraya her farklı biçimden birer örnek alınmıştır.
- 34 Nazım bir eser olan *İskendernâme*'de sözü edilen satırın bulunduğu beyit şöyledir: "Ol öliceek aldı yêrin Orĥan / Aña dedî ehl-i kerâmet: Ur, ĥan!". Burada, beyitteki kafiyeyi bozmamak için Orhan'dan *ĥan* olarak söz edilmiş olabilir.
- 35 Rivayetlerde Ertuğrul Gazi'nin babası olarak geçen ve Suriye'de Caber Kalesi yakınlarında boğularak öldüğu anlatılan Süleymanşah, gerçek bir kişi olmaktan çok, muhtemelen Anadolu Selçuklu hanedanının kurucusu Süleymanşah'ın ve ondan sonra hükümdar olmuş olan I. Kılıçarslan'ın (1092-1107) hatıralarının birleştirilmesinden oluşturulmuş bir kişidir. Burada bir Türkmen beyinden *ĥan* olarak söz edilmesi, daha çok Peçenek, Kıpçak ve Oğuz geleneklerini hatırlatmaktadır.

Bey³⁶, Orhan Bey³⁷, I. Murad³⁸, I. Bayezid³⁹, I. Mehmed⁴⁰, II. Murad⁴¹, II. Mehmed⁴²

- 36 Osman Bey'den Âşıkpaşazade'de söz edilirken '*Osmân Gâzi Han* (5. Bab; 1949: 96), *Gâzi Hanı 'Osmân ve Han 'Osmân* (14. Bab; 1949: 103) unvan formülleri kullanılmış, başkalarının kendisine "han" diye hitap ettikleri aktarılmıştır (10. Bab; 1949: 99). Âşıkpaşazade'de Osman Bey'den bazen yalnızca *Han* olarak bahsedilmiş (15. Bab; 1949: 104), Osman Gazi'nin askerleri de 23. Bab'da *Leşker-i Han* (hanın askeri) olarak geçmiştir (1949: 111). Ayrıca Âşıkpaşazade'de 14. Bab'da Karacahisar'da kadı atanmasıyla ilgili bir meselede Dursun Fakih'in kendisine sultandan (Anadolu Selçuklu sultanı) izin alınmasını hatırlatması üzerine Osman Gazi'nin "bu şehri ben kendi kılıcımla aldım, bunda sultanın ne katkısı var ki ondan izin alayım, ona sultanlık veren Allah bana da gaza ile hanlık verdi" dediği rivayet edilmiştir (1949: 103). Togan, bunu Kıpçak etkisine bağlamıştır (1981: 341). Burada geçen *Gâzi Hanı* unvanı, hükümdarlık unvanından çok, *Sultânü'l-Guzât* (*Gazilerin Sultanı*) unvanında görüldüğü gibi askerî komutanlık belirten bir rütbe gibi durmaktadır. *Han* unvanının isimden önce kullanılması ise *Han*'i daima sıfatın ya da adın sonuna ekleyen Türk-Moğol geleneğine pek uymamaktaysa da 14. Bab'da *Han 'Osmân*'ın geçtiği yer bir beyit olduğu için edebî kaygılarla *Han*'in, adın önüne yazılmış olabileceği düşünülebilir. Verilen son örnekte hanlık, sultanlıktan farklı bir kavram olarak görülmekte ve onun askerî niteliğine vurgu yapılmaktadır. Neşri'de de Osman Bey *Han* (1995-I: 111), *Gâzi Han* (1995-I: 119) ve *Gâzi 'Osmân Han* (1995-I: 51) olarak anılmıştır.
- 37 Orhan Bey, Âşıkpaşazade'nin metninde *Han* (38. Bab; 1949: 122), *Orhan Han* (22. Bab; 1949: 108), *Han Orhan* (32. Bab; 1949: 119) ve *Orhan Gâzi Han* (45. Bab; 1949: 127) olarak geçmiş, başkalarının ona "han" dedikleri anlatılmıştır (31. Bab; 1949: 117). Neşri'de de Orhan Bey *Han* (1995-I: 165) olarak geçmektedir.
- 38 *Han* unvanını ilk kez kullanan Osmanlı hükümdarı olduğu bilinen I. Murad, Âşıkpaşazade'de *Han* (46. Bab; 1949: 127), *Murâd Han*, *Murâd Han Gâzi* (13. Bab; 1949: 102-103), *Gâzi Murâd Han* (58. Bab; 1949: 134), *Sultân Murâd Gâzi Han* (43. Bab; 1949: 126) ve *Sultân Murâd Han Gâzi* (45. Bab; 1949: 127) olarak geçmiş, kendisine başkaları tarafından "han" denildiği rivayet edilmiştir (57. Bab; 1949: 133). Neşri'de de I. Murad *Han* (1995-I: 229), *Murâd Han* (1995-I: 199), *Murâd Han Gâzi* (1995-I: 193), *Gâzi Murâd Han* (1995-I: 191), *Hüdâvendigâr Gâzi Murâd Han* (1995-I: 305), *Sultân Murâd Han Gâzi* (1995-I: 197) ve *Sultân Gâzi Murâd Han* (1995-I: 221) olarak anılmıştır.
- 39 I. Murad'ın oğlu I. Bayezid, Âşıkpaşazade'nin metninde *Han* (60. Bab; 1949: 136), *Bâyezid Han* (52. Bab; 1949: 131), *Han Bâyezid* (63. Bab; 1949: 138), *Yıldırım Han* (51. Bab; 1949: 130) ve *Sultân Bâyezid Han* (123. Bab; 1949: 192) olarak geçmektedir. Âşıkpaşazade'de ayrıca kendisine başkalarının *Bâyezid Han* (50. Bab; 1949: 129), *Yıldırım Han* ve *Gâzi Han* diye hitap ettikleri kaydedilmiştir (67. Bab; 1949: 142-143). 67. Bab'a göre Temür (Timur; 1370-1405), kendisine sığınan Anadolu beylerine "Hay begler! İmdi bu Yıldırım Han hoş gâzi handur" demiştir; ancak eserin İstanbul nüshasında "han" yerine hep "beg" yazılmıştır (Âşıkpaşaoğlu 1949: 267). Neşri de Temür'ün I. Bayezid için *Gâzi Han* dediğini aktarmıştır (1995-I: 343). I. Bayezid, Neşri'de *Han* (1995-I: 325), *Yıldırım Han* (1995-I: 123), *Bâyezid Han* (1995-I: 207), *Yıldırım Bâyezid Han* (1995-I: 409), *Sultân Bâyezid Han* (1995-I: 313), *Sultân Bâyezid Han Gâzi* (1995-I: 7), *Sultânü'l-İslâm Bâyezid Han* (1995-I: 319), *Sultânü'l-Guzât ve'l-Müccâhidin Bâyezid Han* (1995-I: 335), *Sultân Yıldırım Han* (1995-I: 413) ve *Pâdişâh-ı İslâm Bâyezid Han* (1995-I: 317) olarak geçmektedir.
- 40 I. Mehmed, Âşıkpaşazade'nin eserinde *Sultân Mehmed Han* (31. Bab; 1949: 118) ve *Sultân Mehmed Han Gâzi* (110. Bab; 1949: 177) olarak anılmıştır. Neşri'de de I. Mehmed *Mehmed Han* (1995-II: 681), *Sultân Mehmed Han* (1995-II: 425) ve *Sultân Mehmed Han Gâzi* (1995-I: 7) olarak geçmektedir.
- 41 Âşıkpaşazade'de II. Murad'dan *Han* (87. Bab; 1949: 160), *Murâd Han* (78. Bab; 1949: 153), *Gâzi Murâd Han* (94. Bab; 1949: 164), *Murâd Han Gâzi*, *Sultân Murâd Han*, *Sultân Murâd Han Gâzi* (107. Bab; 1949: 175) ve *Sultânü'l-Müccâhidin Murâd Han Gâzi* (105. Bab; 1949: 173) olarak bahsedilmiştir. Neşri'de de kendisi *Murâd Han* (1995-I: 137), *Murâd Han Gâzi* (1995-I: 7), *Sultân Murâd Han* (1995-I: 355) ve *Sultân Murâd Han Gâzi* (1995-II: 655) olarak anılmıştır.
- 42 II. Mehmed de Âşıkpaşazade'nin metninde *Han* (124. Bab; 1949: 194), *Mehmed Han* (27. Bab; 1949:

ve II. Bayezid (1481-1512)⁴³ vardır. Metinde bunların dışında bazı şehzade ve memurlar da bu unvanla anılmışlardır. 39. Bab'da Karesili beylerin Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa'ya "han" diye hitap ettikleri görülmektedir (Âşıkpaşazade 1949: 123).⁴⁴ Âşıkpaşazade 52. Bab'da H. 783'te (M. 1381-1382) Germiyanogullarının I. Murad'ın oğlu Bayezid ile evlendirdiği kızını almak için I. Murad'ın Kütahya'ya gönderdiği elçilik heyetinde Çavuş Başı Süle Çavuş'un oğlu Temür Han Çavuş'un da bulunduğunu yazmıştır (1949: 130-131).⁴⁵ Neşri, II. Murad dönemindeki Osmanlı beylerinden *Turhan Bey*'in adını vermişse de (1995-II: 629) daha önce incelenen *Orhan* adında olduğu gibi, burada görülen *-han*'ın unvan olan *Han* olup olmadığı kesin değildir. Kırşehir'in Moğol beyi Caca oğlu Nureddin'in 1272 tarihli vakfiyesinin Arapça bölümünün Birinci Kırşehir elyazmasında, vakfiyenin tanıkları arasında Haqqı oğlu Devlethan adında birisinin adı geçmektedir (Temir 1989: 140).

II. Mehmed'in vezir-i azamlarından Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa, *Tevârih es-Selâtin el-'Uşmâniyye* adlı Arapça eserinde Orhan Bey'i *Sultân Orhan Han*, I. Murad'ı *Sultân Murâd Han*, I. Bayezid'i *Sultân Bâyezîd Han* ve *Emîr Sultân Bâyezîd Han*, I. Mehmed'i *Sultân Mehmed Han*, II. Murad'ı *Gâzî Sultân Murâd Han*, II. Mehmed'i de *Sultân Mehmed Han* olarak anmıştır (1949: 345-349). Bayatî'nin *Oğuznâme* listesinde de I. Bayezid *Sultân Yıldırım Bâyezîd Han Gâzî*, I. Mehmed Çelebi *Sultân Mehmed Han Gâzî*, II. Murad İkinci *Sultân Murâd Han Gâzî*, II. Mehmed *İstanbul Fâtîhi Sultân Mehmed Han Gâzî*, II. Bayezid *Velî Sultân Bâyezîd Han* olarak geçmektedirler (1949: 395-396). II. Mehmed'in kızlarından birisinin adının *Gevher Han Sultân* olduğu bilinmektedir (Uzunçarşılı 1969: 196). Osmanlıların dışında bazı Anadolu Türk beyliklerinde *Han* kelimesi genellikle ad, ender olarak da unvan

114), *Han Mehmed* (131. Bab; 1949: 202), *Gâzî Han* (125. Bab; 1949: 195), *Gâzî Şâh Han* (155. Bab; 1949: 230), *Mehmed Han Gâzî* (132. Bab; 1949: 203), *Sultân Mehmed Han* (122. Bab; 1949: 190), *Sultân Mehmed Han Gâzî* (60. Bab; 1949: 136) ve *Sultânü'l-Mücâhidîn Sultân Mehmed Han Gâzî* (132. Bab; 1949: 202) olarak geçmektedir. II. Mehmed'den Neşri *Mehmed Han* (1995-II: 647) ve *Sultân Mehmed Han* (1995-II: 713) olarak bahsetmiştir.

43 Âşıkpaşazade'nin metninde II. Bayezid de *Bâyezîd Han* (128. Bab; 1949: 198), *Han Bâyezîd* (27. Bab; 1949: 114), *Sultân Bâyezîd Han* (150. Bab; 1949: 222), *Sultân Bâyezîd Han Gâzî* (160. Bab; 1949: 247) ve *Sultânü'l-Mücâhidîn Sultân Bâyezîd Han Gâzî* (160. Bab; 1949: 249) biçimlerinde anılmıştır. Ancak Atsız, Âşıkpaşazade'nin II. Bayezid dönemine kadar yaşamayıp II. Mehmed'den 42 gün önce öldüğünü, II. Bayezid'in metnine daha sonradan müstensihler tarafından eklenmiş olabileceğini belirtmiştir (Âşıkpaşazade 1949: 81). II. Bayezid dönemine kadar yaşamış olan Neşri'nin metninde bu padişah *Bâyezîd Han* (1995-II: 725) ve *Sultân Bâyezîd Han* (1995-II: 713) olarak anılmıştır.

44 Neşri de aynı bilgiyi aktarmıştır (1995-I: 173). Gurlularda ve Hindistan'da görev yapan bazı gulam kökenli Türk komutanlarının adlarında *Han* unvanı geçerken (Sümer 1999b-II: 564-566, 570-574), Delhi Sultanlığı'nda *Hanlar Hanı* anlamına gelen *Han-ı Hanân* unvanı orduda önemli bir rütbeydi (Taneri 1997: 517-518). Gaznelilerde ve özellikle Harezmsahlarda *Han* unvanının komutanlar tarafından kullanıldığına ilişkin pek çok örnek vardır; Harezmsahlarda ender de olsa hanedan üyelerine *han* denildiği de görülmektedir (Erkoç 2008: 90-91). Ordu komutanlarına *han* denilmesi, pek muhtemelen Harezmsah ordusundaki Kıpçak komutanlar tarafından 13. yüzyılda Anadolu'ya getirilmiştir.

45 Aynı bilgi Neşri'de de bulunmaktadır (1995-I: 207). Bir çavuşta *han* unvanına rastlanılması da muhtemelen Kıpçak etkisidir.

olarak kullanılmıştır. 13. yüzyılın sonlarında yaşamış olan Karamanlı beylerinden birisinin adı *Emir Necme'd-dîn Demir Han bin Karaman* (Uzunçarşılı 1969: 270; Sümer 1970: 87), 14. yüzyılın başlarında yaşamış olan Karamanlı beylerinden birisinin adı da *Yahşi Han Beg* idi (Uzunçarşılı 1969: 296; Sümer 1970: 111). H. 707 (M. 1307-1308) tarihli isimsiz bir Germiyanlı sikkesinde *Han-ı Germiyân* unvanı görülmektedir ki Uzunçarşılı'ya göre bu unvan, Germiyanlı beyliğinin kurucusu Yakup Bey'e (ölm. muhtemelen 1327'den sonra) aittir (1969: 43). Afyonkarahisar'da bulunan H. 815 (M. 1412-1413) tarihli bir Germiyanlı vakıfnamesinde Germiyanlı beylerinden Eyne Han Beg'in adı geçmektedir (Uzunçarşılı 1969: 47). Anadolu Selçuklu Sultanlığı'nın parçalanmasının ardından 1300 yılı dolaylarında Manisa dolaylarında faaliyet gösteren Türk beylerinden birisi de Saruhan Bey idi. Uzunçarşılı, bu beyin İbn Bîbî'de adı geçen Erzurum'daki 13. yüzyıl Harezmlî Kıpçak beylerinden Saruhan'ın soyundan gelmiş olabileceğini düşünmüşse de Emecen, bunun ihtimalinin düşük olduğunu belirtmiştir (Uzunçarşılı 1969: 84; Emecen 2005: 104-106, 118).⁴⁶ Saruhanlıların son hükümdarlarından birisi, 15. yüzyılın başlarında yaşamış olan İshak oğlu Saruhan ile bu hanedanın Demirci kolundan Devlethan'dır (Uzunçarşılı 1969: 270; Emecen 2005: 130). Saruhanlı İshak Bey'in Manisa Ulu Camii külliyesinin 1378-1379 tarihli medrese kitabesinin yazıtında bu beyin unvanı *es-Sultânî'l-A'zam Nâsirü'l-Guzât ve'l-Mücâhidîn İshâk Han bin İlyâs* olarak yazılmıştır (Emecen 2005: 142). Kadı Burhaneddin'in şiirlerinde görüldüğü kadarıyla onun bildiği devlet sisteminde *hâkân* ve *ulu han* da bulunmaktaydı (Togan 1981: 280). Neşri'de *Han* unvanını taşımadıkları bilinen Timur ve Uzun Hasan gibi hükümdarlar kimi yerlerde *Han* unvanıyla anılmışlardır (1995-I: 343, 355, 1995-II: 811). Karakoyunlu hükümdarı Muzafferüddin Cihanşah'ın (1436-1467) annesi Beykum Hatun, Uzunçarşılı'ya göre *Hatun Han* olarak da bilinmektedir (1969: 230). Sümer'in 16. yüzyılda yazıya geçirildiğini düşündüğü (1961: 396-398) *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde *Han* ve *Beg* unvanları geçiyorsa da bu unvanlar genellikle birbirlerinin muadili olarak kullanılmıştır (Gökyay 1973: 2). Örneğin, *Dirse Han* aynı zamanda *Beg*'dir (Gökyay 1973: 4); *Beglerbegi* olan Salur Kazan, bir yerde *Beglerbegi Han Kazan* olarak geçmektedir (Gökyay 1973: 119, 122, 134); hikâyelerin kahramanlarından olan Bayındır Han (Bayındur Han) da zaman zaman *Hanlar Hanı Han Bayındur* olarak anılmıştır (Gökyay 1973: 4, 7, 57).

Clauson, Osmanlı sultanlarının Arabistan'ın ve Hicaz'ın denetimini ele geçirmelerinden sonra *Sultân* unvanına *Han* unvanını eklediklerini belirtmiştir (Clauson 1972: 630). Hâlbuki "Sultan + (ad) + Han" formülüne ilk kez İlhanlılarda Gazan Han döneminde rastlanılmaktadır.⁴⁷ Osmanlıların bu unvan formülünü İlhanlılardan almış olmaları daha muhtemeldir. Taneri'nin tespitine göre *Han* unvanı Osmanlılarda I. Murad döneminden beri kullanılıyor olsa da *Hâkân* unvanının kullanılmaya başlanması

46 13. yüzyılda Anadolu'ya gelen Harezmlî beyler için bkz. Gül 2006.

47 İlhanlılarda Gazan Han'la birlikte, *Sultân* unvanının kullanılmasına da başlanmıştır; Gazan Han *Camii'l-Tevarih*'te kimi zaman *Sultân Sa'îd Gazan Han*, kimi zaman da *Sultân Gazan Han* olarak anılmıştır (Rashiduddin 1998-I: 3, 10). Gazan Han'ın fermanlarının başında hükümdarın unvanı *Sultân Maḥmūd Gazan* olarak geçmektedir (Uzunçarşılı 1941: 191).

II. Mehmed dönemine denk gelmektedir. II. Mehmed'den itibaren Osmanlı hükümdarları *Sultânü'l-Berreyn ve Hâkânü'l-Bahreyn* (*Karaların Sultanı ve Denizlerin Hakanı*) unvanı dâhilinde *Hâkân* unvanını kullanmışlardır (Taneri 1997: 518).⁴⁸ Esasen Türkçe *Kağan* (*Kağan*) unvanının Arapların yazdığı şekil olan *Hâkân*, Moğollarda ender de olsa kullanılmıştır.⁴⁹

Moğollar aracılığıyla Anadolu'ya getirilen unvanların arasında *Han* ve *Hâkân*'ın yanında başka unvanlar da vardır. Bunlardan birisi *Nöker*'dir.⁵⁰ Âşıkpaşazade'de 20. Bab'da H. 704'te (M. 1304-1305) Osman Gazi'nin Rumların elindeki Mecece, Ak Hisar, Geyve, Leblebici Hisarı ve Çadırılı'ya yaptığı sefer sırasında Çadırılı ve Lefke kalelerinin tekfurlarının Osman Gazi'ye gelip memleketlerini teslim ettikleri, Osman Gazi'nin yanında *yarar nöker* oldukları (1949: 107) rivayet edilmiştir. 24. Bab'daki bir rivayete göre ise Osman Gazi, Orhan Gazi'ye verdiği vasiyetinde ona *nökerlerine* (Orhan'ın nökerleri) daim ihsan etmesini tavsiye etmiştir (Âşıkpaşaoğlu 1949: 112). Âşıkpaşazade, 67. Bab'da İsfendiyaroğullarının elçisiyle Malatya'nın Türkmen hâkimi Tahraten'in *nöker olup* Temür'ün (Timur) yanına kaçtıklarını yazmıştır (1949: 142).⁵¹ Aynı eserde 1448'deki II. Kosova Savaşı'nın anlatıldığı 120. Bab'da savaşın ardından esir alınan Çek banının (hükümdar) II. Murad'a her yıl beş bin *yarar nökerle* hünkârın kulluğuna gelmeyi önerdiği anlatılmıştır (Âşıkpaşaoğlu 1949: 187). 140. Bab'a göre ise II. Mehmed'in H. 867'deki Bosna Seferi sırasında Yayıcsa hisarı (bugünkü Jajce kenti) kuşatıldığı zaman Mahmud Paşa, kente sığınmış olan Bosna kralına haber gönderip kendisine yarar bir adamını yollamasını söylemiştir. Kralın yolladığı kişi paşaya gelince paşa ona kralın yanında ne iş yaptığını sormuş, o da paşaya kralın babasından kalmış *nökeri* ve evinde mahremi olduğunu söylemiştir (Âşıkpaşaoğlu

48 Âşıkpaşazade'de 45. Bab'da *Murâd Han*'ın (I. Murad) *Hâkân* olmasından söz ediliyorsa da (1949: 127) I. Murad'ın bu unvanı kullandığına ilişkin muasır bir yazılı belge bizce meçhuldür. II. Mehmed'in Neşri'de verilmiş olan uzun unvanı arasında *Sultân-ı A'zam ve Hâkân-ı Mu'azzam* da geçmektedir (1995-I: 7).

49 *Camiü'l-Tevarih*'te Sultan Mahmud Gazan Han'ın unvanları arasında *Hâkân-i Keyvân Rif'ât* ("Zühal/Satürn Gibi Yüksek Hakan") da yer almaktadır (Rashiduddin 1998-I: 16). Nitekim İranlı tarihçi en-Nesevî de Ögödey Kağan'dan *Hâkân* olarak söz etmiştir (Juvaini 1997: 387). Moğollar *Kağan*'ın Arapçası *Hâkân*'dan daha çok, bu unvanın aslı olan *Kağan*'ı (*Ka'an*) kullanmışlardı. Günümüzde Halha Moğolcasında hem "Kağan" hem de "Han" için *Haan* (Xaan) kelimesi kullanılmaktadır (Lessing 2003-II: 1397, 1429).

50 Aslı Moğolcada *Nökör* olan bu kelimenin açıklanması için bkz. de Rachewiltz 2004-I: 569. Vladimirtsov, Moğollardaki nökörlerin muhafız silahşorlar olduklarını belirtmiştir. Ona göre nökörlere hizmet ettikleri komutanın nimetiyle beslenen, kendi efendileri ile birlikte yaşayan, işeleri ve barınmaları efendileri tarafından sağlanan, kendi boylarından dışarı çıkmış ve yabancılardan içinde yaşayan "ev adamları" idiler. 13. yüzyıldan itibaren Güneybatı Asya Türkmenlerinde de *Nöker* olarak görülen Moğollardaki *Nökörlük* teşkilatı için bkz. Vladimirtsov 1995: 145-146. Sümer, *Nöker*'in Türkçesinin *Yoldaş* olduğunu belirtmiştir (1970: 24). Günümüzde Halha Moğolcasında "arkadaş, dost, yoldaş; koca" anlamlarında kullanılan *Nöhör* (Höxöp) kelimesi *Nökör*'den gelmektedir (Lessing 2003-I: 927).

51 Giese basmasında ise İsfendiyar beyinin elçisinin Tahraten *nökerleriyle* kaçtığı yazılmıştır (Âşıkpaşaoğlu 1949: 267).

1949: 212).⁵² Neşri de Aşıkpaşazade'deki rivayetleri aktarmıştır. Örneğin Lefke ve Çadırılı tekfuruları memleketlerini Osman Gazi'ye teslim edip ona *hâş nöker* olmuşlardır (Neşri 1995-I: 121). Osman Gazi, Orhan Gazi'ye *nökerlerine* ihsanı eksik etmemesini vasiyet etmiştir (Neşri 1995-I: 147). Taharten Bey İsfendiyaroğlu elçisine uyup *nöker* olarak Temür'e varmıştır (Neşri 1995-I: 343). Yaytsa'da (Jajce) Bosna kralının adamı, Mahmud Paşa'ya kendisinin kralın babasından kalma *nökeri* olduğunu anlatmıştır (Neşri 1995-II: 763). Neşri'nin aktardığı bir rivayete göre de Anadolu beylerinden Saruhan ve Karesi, Sultan Mesud'un (Anadolu Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Mesud; 1284-1296, 1303-1308) *nökerleri* olmuşlardır (1995-I: 51). Osman Bey'e katılan Harmankaya'nın Rum tekfuru Köse Mihâl de Osman Bey'e esir düştüğü zaman Osman Bey onu öldürmeye kıyamayıp affetmiş, Köse Mihâl ona *nöker* olup gerçek muhibbi olmuştur (Neşri 1995-I: 77). Akkoyunlularda şehzadelerin maiyet kuvvetlerine yani kapıkullarına *Nökerân-ı Hâşsa* denildiğini Uzunçarşılı belirtmiştir (1941: 304-305, 310-311, 1969: 206-207). *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde *Nöker*, her zaman beylerin maiyet adamları olarak anılmış, ayrıca bu hikâyelerde Sümer'in de belirttiği gibi, Türkçe *Yoldaş* kelimesi de genellikle Moğolca *Nöker* için kullanılmıştır (Sümer 1961: 430; Gökyay 1973: 8, 29, 57, 66, 74). Akdağ, Osmanlı'nın ilk dönemlerinde ordu teşkilatında *Nöker*'in azaplar için kullanıldığını düşünmüştür (Emecen 2005: 58). İnalçık da Moğol *Nökerlik* kurumunun Moğol-öncesi İslamî devletlerde görülen *Gulam* (*Ġulâm*) sistemini etkilediğini belirtmiş, Osmanlılardaki *Kul* sisteminin kökenlerinin gulamlıkta olduğu kadar nökerlikte de aranması gerektiğine işaret etmiştir. Osmanlılarda kulların kişisel bağlılığının Moğolların nökerliğine daha yakın olduğunu belirten İnalçık, ayrıca 1431'de Osmanlıların *nöker* terimini Arnavutluk'ta *gulam* ile eşanlamlı kullandıklarını eklemiştir (2005b: 463).

Osmanlı tarihçisi Şükrullah, M. 852'de (M. 1448-1449) II. Murad'ın elçisi olarak Mirza Cihanşah'a (Karakoyunlu hükümdarı Muzafferüddin Cihanşah) gittiği zaman Cihanşah'ın sarayında hükümdarın kendisini bir *Şağavul* aracılığıyla çağırıldığını yazmıştır (1949: 51).⁵³ Uzunçarşılı, İlhanlı saray teşkilatında görülen *Inağ*, *Feyc*, *Peyk* (yaya postacı), *Rikâbdâr*, *Buğavul* (Çaşnigir), *Mirâhûr* (Emir-i Ahur), *Ayakçı* (Şarabdar) gibi unvanların Karakoyunlulara ve Akkoyunlulara geçtiğini belirtmiştir. Bu devletlerde görülen *Yasavul* (Teşrifatçı), *Kuşçı* (Kuşçu), *Barsçı* (Parsçı), *Yamçı* (Kılavuz), *Bâzbâz*, *Deveci*, *Ra'd Endâz* (Naracı) gibi unvanlar da (Uzunçarşılı 1941: 284, 293, 1969: 205-206) İlhanlı etkisi olabilir.⁵⁴ Nitekim Togan, İlhanlılardaki *Barsçı* ve *Kuşçı*

52 Elbette 15. yüzyılda gerek Çeklerin, gerekse de Bosnalıların *nöker* kelimesini kullanmış oldukları pek düşünülemez. Burada Aşıkpaşazade, onların kral maiyetleri için kullandıkları yerel terimleri *nöker* olarak çevirmiş olmalıdır.

53 Atsız, Şağavul'un elçilere rehberlik eden ve onların dinlenmesini sağlamak için başkalarına emir vermek hakkına sahip olan adamlar olduklarını belirtmiştir (Şükrullah 1949: 66). Togan bu unvanı *Şığavul* olarak okumuştur (1981: 272c). Bu kelimenin Moğollar tarafından Cengiz Han döneminde *Şığa'ul* biçiminde ve "ev sahibi" anlamında kullanıldığına ilişkin bir örnek, *Camii'l-Tevarih*'te bulunmaktadır (Rashiduddin 1999-II: 263).

54 Uzunçarşılı, İlhanlılarda görülen *Inağ* ya da *İnağ* memuriyetinin Büyük Selçuklularda mevcut olduğunu, bunların Osmanlılarda hükümdar emirlerini icap edenlere tebliğ eden müteferrikalara benzediklerini;

memurluklarının Osmanlılara geçtiğini, *Barsçı*'nın Osmanlı teşkilatında *Sekbân* olduğunu, Moğollarda komutanlar ve valiler gibi yüksek rütbeli kişilerin kullandıkları *No-yan* unvanının Orhan Bey tarafından Germiyanlı beyine yazılan bir mektupta bu bey için kullanıldığını belirtmiştir (1981: 339). Kadı Burhaneddin'in şiirlerinde anlatılan devlet sistemindeki *Tutkavul* da bir Moğol unvanıdır (Togan 1981: 279).⁵⁵

II. Kültür Bakımından Moğol Etkileri

Langer ve Blake, Moğolların Anadolu'da kalıcı toplumsal veya kültürel değişim-ler yaratmadıklarını ileri sürmüşlerdir (2005: 201).⁵⁶ Hâlbuki Moğolların Anadolu'da özellikle kültür sahasında etkide bulduklarına ilişkin pek çok örnek vardır. Sümer'e göre, Selçuklular ve Beylikler dönemlerinde Anadolu'da at eti yenildiğine ilişkin herhangi bir kayıt mevcut değilse de Karakoyunlu Kara Yusuf'un 1412'de Muş ovasında verdiği toyda kısırak kesilmiş olması, Karakoyunlulardaki Moğol etkisi ile açıklanabilir (1958: 145-146). Turan, ilk Osmanlı tarih yazıcılığında Türk tarihinin bir bütün olarak ele alınmasında, ayrıca tarihe destanî Oğuz Han'la başlanmasında hem Oğuz rivayetlerinin hem de bunların İlhanlı sarayında *Camiü't-Tevarih*'te yazıya geçirilmiş olmasının etkilerinin bulunduğunu tahmin etmiştir (1946: 478). Togan, Köprülü'ye dayanarak İlhanlı sarayında özellikle Hülâgü ve Abaka dönemlerinde yapılan şamanist törenlerin Azerbaycan ve Anadolu'daki Müslüman Türk sufileri etkilediğini belirtmiştir (1981: 260, 469). Türkler, her ne kadar 12 Hayvanlı Takvim'i kullanıyorlarsa da 11. yüzyılda Batı Türkleri, bu takvimde ay hesaplarında Harezmilere ve Soğdulara uymaya başlamışlar, Selçuklu döneminde ise bu takvimi tamamen unutmışlardı. Hâlbuki İlhanlılar döneminde bu takvim Batı Türkleri tarafından tekrar kullanılmaya başlanmıştır (Togan 1981: 279).⁵⁷ Kadı Burhaneddin'in şiirlerindeki temalarda İlhanlı coğrafyasından yerler ve İlhanlı saray muhitinden kişiler görülmektedir (Togan 1981: 279-280). Togan, Mevlâna Celâleddin Rumi'nin ve oğlu Sultan Veled'in şiirlerinde Türklerin övülmesini, İlhanlı döneminde aydın çevrelerde Türk geleneklerine karşı uyanan ilgiye bağlamıştır (1981: 280-281). İznik'te Osmanlı döneminde gelişen çinicilik, Togan'a göre Bizans değil, İlhanlı etkileri taşımaktadır (1981: 392-393). Moğolların Anadolu'da askerî alanlarda etkiler bıraktıkları da görülmektedir. Nicolle'a

Karakoyunlularda ve Akkoyunlularda kuşçuların, parsçuların, bâzbâzların avcılık için olduklarını, yamçıların askerlerin geçecekleri yolu gösterdiklerini, ra'd endâzların savaş zamanında ordu üyelerini cesaretlendirdiklerini belirtmiştir (1969: 205-206). Esasen anlaşıldığı kadarıyla İlhanlı devlet teşkilatında görülen Farsça unvanların çoğu, Selçuklu ve Harezmşah dönemlerindeki memuriyetlerden alınmış olup, sonradan İlhanlılar aracılığıyla 13.-15. yüzyıllarda Anadolu Türklerine geçmiştir.

55 *Camiü't-Tevarih*'te Kubilay Kağan'ın sarayındaki memurluklar arasında yol devriyeliğiyle ilgilenen memurluk *Totkavul* olarak geçmektedir (Rashiduddin 1999-II: 453). Aslı Moğolcada *Totkavul* (*Totka'ul*) olan bu unvan için bkz. Uzunçarşılı 1941: 240-241 ve Doerfer 1963-I: 251-253. Yuvalı'nın tespitine göre Osmanlılarda görülen İlhanlı memuriyetleri arasında *Muhtesib* ve *Nakîbü'l-Eşraf* da vardır (1995: 253).

56 Cahen ise Moğolların Anadolu'da doğrudan etkilerinin pek az olduğunu ve yalnızca folklor alanında bazı etkilerinin olduğunun söylenebileceğini yazmıştır (1994: 337).

57 Yukarıda anılan 1488 tarihli Akkoyunlu fermanında geçen *Biçin Yıl* (Maymun Yılı) ibaresi (Minorsky 1939: 953), buna bir örnektir.

göre 14. yüzyılda Anadolu'da Türk savaşçıları tarafından kullanılan bej renkli deri zırhlar ve miğferlere takılan, kulakları örten yuvarlak parçalar 13. yüzyılda Moğollar tarafından Anadolu'ya getirilmiştir (2003: 34).

a. Alıntı Kelimeler ve Adlar

Anadolu Türkleri 13.-15. yüzyıllarda Moğollardan bazı Moğolca ve Türkçe kelimeler almışlardır.⁵⁸ Bunlardan *Şıgavul*, *Hucari*, *Tiyül*, *Tüşimel* gibi unvanlar ile *Yasağ* ve *Yarlıg/Yarlık* terimleri yukarıda incelenmiştir. Bunların dışında *Çuldu* ya da *Çuldi*⁵⁹, *Cırğalan*⁶⁰, *Cıda*⁶¹, *Şölen*⁶², *Cebe*⁶³,

58 Tarihi Türk lehçelerindeki Moğolca alıntı kelimeler hakkında bkz. Gülensoy 1974: 235-251.

59 *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde "hediye" anlamında geçen bu kelime, Sümer'e göre muhtemelen Moğolcadan alınmıştır (Sümer 1961: 421; Gökay 1973: 60).

60 14. yüzyılın başlarında yaşamış olan Anadolu Türk şair Şeyyad Hamza'nın bir şiirinde Moğol hanının *cırğalan* yapacağı anlatılmıştır ki Togan'a göre *cırğalan*, Moğol ve Doğu Türk geleneğinde yapılan sürekli içkili meclislere denilmiştir (1981: 272c). Bu kelime *Camiü't-Tevarih*'te *cirgamişi* şeklinde geçmektedir (Rashiduddin 1998-I: 180, 1999-III: 545, 648). Moğolca *cirga*- kökünden gelen bu kelime için bkz. Clauson 1972: 217. Günümüzde Halha Moğolcasında *Jargah* (Жапрах) kelimesi "eğlenmek, mutlu olmak, sevinmek, neşelenmek; işi yolunda ve başarılı olmak; (güneş) batmak; uyumak", *Jargalan* (Жаргалан) kelimesi de "mutluluk, başarı, saadet, neşe" anlamlarına gelmektedir (Lessing 2003-II: 1635-1636).

61 Moğolcada "mızrak" anlamına gelen *Cıda* kelimesi (de Rachewiltz 2004-II: 836) Ahmedi'de (331. satır; 1949: 15) ve Neşri'de (1995-I: 229) birer kere, *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde ise pek çok yerde (Gökay 1973: 184) geçmektedir. Günümüzde Halha Moğolcasında *Jad* (Жад) biçimini almış olan bu kelime, "çıda, kargı, mızrak, kazık, zıpkın, süngü" anlamlarında kullanılmaktadır (Lessing 2003-II: 1620). Türkiye Türkçesindeki *Çıta* kelimesi de Moğolca *Cıda*'dan alınmıştır (Gülensoy 2007-I: 239).

62 Şükrullah'ta *Şilüni* diye bir kelime geçmektedir ki Atsız bunun *Şöleni* olması gerektiğini belirtmiş, metinde kelimeyi "aş çanağı" olarak çevirmiştir (1949: 54, 67). Âşıkpaşazade'de 159. Bab'da *Şölen* kelimesi Türkçedeki *Töy* anlamında kullanılmıştır (1949: 242). 1488 tarihli Akkoyunlu fermanındaki vergi listesinde Moğol döneminden kalma *Şilan Bahâ* yani şölen (sofra) vergisi bulunmaktadır (Minorsky 1939: 954-956). Bu kelime *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde de geçmektedir (Gökay 1973: 287). *Şülen* kelimesi Moğolcada "et suyu, çorba" demektir ve bugün de Halha Moğolcasında aynı anlamda, *Şöl* (Шөл) biçiminde mevcuttur (Lessing 2003-II: 1097, 1174; de Rachewiltz 2004-I: 463). Moğolcadan Türkçeye geçen *Şölen* kelimesi Türkiye Türkçesinde bugün de kullanılmaktadır (Gülensoy 2007-II: 848).

63 *Cebe* kelimesi Moğolcada hem özel bir ok türü için hem de genel olarak silah anlamında kullanılmıştır (de Rachewiltz 2004-I: 537-538, 2004-II: 840). Âşıkpaşazade, 1444 Varna Savaşı'nı anlattığı 118. Bab'da II. Murad'ın zaferden sonra Mısır sultanına çok sayıda "*cebeli* kâfir" gönderdiğini yazmıştır. Atsız, buradaki "*cebeli*"nin "zırhlı olarak savaş kılığında" anlamına geldiğini düşünmüştür. (Âşıkpaşaoğlu 1949: 185; Atsız 1970: 145). II. Kosova Savaşı'nın anlatıldığı 120. Bab'da da Osmanlı ordusunda asker toplandıktan sonra *cebelilerin* arz edildiği, II. Murad'ın tüm askerleri arasından *cebelileri* gördüğü (teftiş ettiği), Karamanoğullarından gelen *cebelileri* de görmek istediği, bunların donanımlarının çok zayıf olduğu anlatılmıştır (Âşıkpaşaoğlu 1949: 186). 143. Bab'a göre H. 872'de (M. 1467-1468) II. Mehmed'in buyruğu üzerine padişahın paşalarından Mahmud Paşa'nın çadırı ve otağı başına yıkılmış, *cebehânesi* kendi devesine yükletilerek padişahın *cebehânesine* katılmıştır (Âşıkpaşaoğlu 1949: 216). Neşri'de bazı yerlerde *cebe* ve *cevşen* kelimeleri birlikte anılmış (1995-I: 269, 393, 1995-II: 503), bazı yerlerde *cebe* kelimesi açıkça "zırh" anlamında kullanılmıştır (1995-I: 395, 1995-II: 577, 661; bu sonuncu örnek, Âşıkpaşazade'de de geçen, II. Kosova Savaşı'ndan önce

Çağa⁶⁴ gibi kelimeler de Moğolcadan Anadolu Türkçesine geçmiştir. Mevlâna Celâleddin Rumî'nin ve oğlu Sultan Veled'in şiirlerinde Moğol etkisiyle *Çoruk*, *Çorukçu*, *Yaylak*, *Kışlak*, *Yurt*, *Yargu*, *Yargu Begi*, *Töre*, *Orda* (Ordu), *Göç*, *Kılan/Kalan*, *Çan* (Han) gibi bazı Moğolca ve Türkçe kelimeler görülmektedir (Togan 1981: 280-281).

Moğolların Anadolu'yu fethetmelerinin ardından Anadolu'da yaşayan Türkler arasında bazı Moğolca ve Doğu Türkçesi adlar kullanılmaya başlanmıştır. Togan, Osmanoğullarının şecerelerinin verildiği Bayatî'de ve Neşri'de geçen *Bay Temür*, *Bulğay*, *Santay* (Sünitay) ve *Yasağ* gibi Türkçe ve Moğolca adların Moğol etkisi olduğuna işaret etmiştir (Bayatlı 1949: 383, 387, 389-390, 392; Togan 1981: 322; Neşri 1995-I: 55, 57). Bunların yanı sıra Âşıkpaşazade 1. Bab'daki, Bayatî'deki ve Neşri'deki şecerede geçen *Toğ Temür* adı (Âşıkpaşaoğlu 1949: 92; Bayatlı 1949: 390; Neşri 1995-I: 55) da Moğol etkisi olabilir.⁶⁵ Moğolların 13. yüzyılın sonlarında Anadolu valisi olan ve sonradan İlhanlılara karşı ayaklanan Sülemiş'in adı, Âşıkpaşazade'de 10. Bab'da Osman Bey döneminde Mudurnu yakınlarında yaşadığı rivayet edilen Türkmen beyi Samsa Çavuş'un kardeşinin adında da görülür (1949: 100). Togan ve Sümer, *Kitâb-ı Diyârbekriyye*'deki Akkoyunlu şeceresine de benzer şekilde *Çaydu Han*, *Şiktur/Şektur*, *Uryavut/Altan Han*, *Toğaçar*, *Yul/Yol Kutluğ*, *İlken/İlkan Han*, *Şiktur/Şektur*, *Uryavut/*

II. Murad'ın yaptığı teftişi anlatır ki burada *cebe*'den açıkça zırh kastedildiği görülmektedir. Varna zaferinden sonra Mısır'a gönderilen "*cebeli* kâfirler"den bahseden Neşri (1995-II: 655), ayrıca bazı yerlerde de genel olarak "silah toplamak" anlamına geldiği anlaşılan "*cebe* görmek" terimini kullanmıştır (1995-I: 327, 1995-II: 505). Neşri'ye göre I. Murad Niş'i aldığı zaman Laz (Sırp Lazareviç hanedanı) kralı, I. Murad'a elçi göndererek yılda bin *cebeli* ve gümüş vergi vereceğini söylemiştir (1995-I: 213). Âşıkpaşazade'de anlatılan Mahmud Paşa'nın cebehanesinin II. Mehmed'in cebehanesine katılması olayı Neşri'de de geçmektedir (1995-II: 785). Ayrıca Neşri'de, 1444'teki Bursa subaşısının *Cebe Ali* adında birisi olduğu yazılmıştır (1995-II: 653) ki bu da *cebe* kelimesinin o dönemde adlarda sıfat olarak kullanıldığına bir örnektir. *Cebehâne* kelimesi *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde de geçmektedir (Gökyay 1973: 140). Osmanlı İmparatorluğu'nda tımarlı sipahilerin gelirlerine göre derleyip savaşa götürdükleri atlı askerlere *cebeli* denildiği malumdur. Yukarıda da bahsedildiği üzere Emecen, *Cebe* kelimesinin Moğolca olmasından yola çıkarak bu askerlere *Cebeli* adının verilmesinin İlhanlı etkisi olduğunu belirtmiştir (2005: 59). Nitekim İlhanlılarda devlet için silah yapanlara *Yaycı*, *Okçu* (*Tirtürüş*), *Ok Muhafazacıları* (*Tirkeş Düz*), *Kılıççı* ve *Cebeci* denilmiştir (Uzunçarşılı 1941: 251). *Kubbealtı Lugatı*'nda Osmanlıcadaki Moğolca *Cebe* kelimesi "zincir veya halkadan örülerek yapılmış zırh; savaşla ilgili silahlar, mühimmat", Farsça *Cevşen* kelimesi "zincir ve puldan yapılan örme zırh", *Cebepüş* ve *Cevşenpüş* kelimeleri de "zırh giymiş, zırhlı (asker)" olarak açıklanmıştır (Ayverdi 2008-I: 469, 490). Osmanlı ordu teşkilatındaki *Cebeciler* ve *Cebeliler* (*Cebelü*) için bkz. Kılıçarslan 1993: 182-183 ve Emecen 1993: 188-189. Günümüzde Halha Moğolcasında bu kelime *Zev* (Зэв) olarak, "ok başı, mızrak ucu; silah" anlamlarında kullanılmaktadır (Lessing 2003-II: 1610).

64 Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde "çocuk" anlamında *Çağa* olarak kullanılan bu kelime, Kırşehir Moğol beyi Caca oğlu Nureddin'in 1272 tarihli vakfiyesinin Moğolca kısmında 34. satırda "yüzbaşı" anlamında geçmekteyse de Temir, Moğolcada *Çağa*'nın esas anlamının "çocuk" olduğunu belirtmiştir (1989: 160, 186). Kafesoğlu, ilk Türk denizci hükümdarı Çaka Bey'in adının aslının *Çakan* olması gerektiğini, ancak 13. yüzyılda derlenilmiş olan *Danişmendname*'de de bu adın Moğol etkisiyle *Çaka*'ya dönüştürüldüğünü ileri sürmüştür (İlgürel 1993: 187).

65 *Toğ-* ile başlayan adlara Moğollarda, Merkitlerde, Kereylerde 12.-13. yüzyıllarda rastlanılmaktadır (Rashiduddin 1999-III: 815; de Rachewiltz 2004-II: 1240-1241).

Uznavit, Uyğur Han, İldurkin/İldüzgin gibi Moğol hanları şeceresinden ve o dönemdeki Türk-Moğol kişi, boy, kavim adlarından alınmış adların eklendiğini tespit etmişlerdir. Sümer ayrıca, bu şecerede görülen *Bisüt*'ün adının Moğol *Bisuut* boyunun adından geldiğini belirtmiştir (Sümer 1961: 427; Togan 1981: 494; Ebu Bekr-i Tihranî 2001: 24-28, 30). Ona göre, Müslüman olmuş Moğol beylerinin taşıdıkları *Ebu Said, Şeyh Hasan, Pir Ali, Hacı Muhammed, Hoca Ali, Şeyh Üveys* gibi “tuhaf veya garip vasıflanabilecek” adların kullanımı sonradan Karakoyunluları ve Akkoyunluları da etkilemiştir (1970: 73). Temir'in tespitine göre Moğol komutanı Samağar Noyan'ın adına Kayseri-Bünyan'da bazı köylerde kişi adı olarak 20. yüzyılda rastlanılmıştır (1989: 207). Moğolcadan Anadolu Türkçesine geçen ve ad olarak kullanılan bir kelime de *Ece*'dir. Orhan Bey döneminde Osmanlı hizmetine giren Karesi beylerinden birisi, Âşıkpaşazade 39., 41. Bablar'da *Ece Beg* ve *Ya' kûb Ece* olarak geçerken yine 41., 87. Bablar'da Gelibolu'da muhtemelen bu beyin adını taşıyan *Ece Ovası* bulunmaktadır (1949: 123-125, 159); bugün Çanakkale ilinde Gelibolu Yarımadası'ndaki *Eceabat* ilçesinin adı da bu beyin adından gelmektedir. Neşri'de de *Ece Bey, Ya' kûb Ece* ve *Ece Ovası* mevcuttur (1995-I: 173, 177, 185). İncalık, Osman Bey'in kayınpederi ünlü şeyh Ede Balı'nın adındaki *Ede*'nin de Moğolca *Ece*'den geldiğini, bu kelimenin 15. yüzyıl Osmanlı Türkçesinde *Ede*'ye dönüştüğünü belirtmiştir (2005a: 134).⁶⁶

Anadolu'da Moğollardan kalma pek çok yer adı bulunmaktadır. Bunların çoğu, Anadolu'ya yerleşen Türk-Moğol beylerinin, oymaklarının ve boylarının adlarını taşımaktadır. Bu yer adlarını Kırzioğlu, Togan, Sümer ve Temir tespit etmişlerdir. Togan, Çoruh havzasında Artvin'in Ardanuç ilçesindeki (1940'lı yıllarda Ardanos kazası) adı 1925'te değiştirilmiş olan *Samagar* köyünün, Erzurum'un Tortum ilçesindeki *Samagar* kalesinin, Ardahan'da 6-7 yerde görülen *Alagöz* köylerinin ve Acaristan'da Diger'deki (Keda) *Nayman* köyünün adlarının, buralara İlhanlılar döneminde yerleştirilen Tatarların Samağar boyundan ve Naymanlardan geldiğini belirtmiştir (1981: 258, 469). Amasya'daki *Uyğur*, Ankara civarındaki *Uygurca*, Muğla'daki *Uyur* gibi köy adlarıyla Kayseri'de sonu *-sin* ile biten köy adları⁶⁷ muhtemelen Uyğur Türklerinden gelmiştir (Togan 1981: 272b). Togan'a göre İnegöl-Domaniç arasındaki kaplıca yerinin yerli söylenişi *Uylat* ya da *Uyrat*, Oyrat (Togan'a göre *Uyğurat* yani Uyğur) kavmine dayanmaktadır (1981: 488). Sümer'e göre de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Türkçe yer adları Moğol döneminden itibaren görülmektedir. Bunların arasında *Ala Dağ, Bingöl (Miñ Göl), Bulanık, Ahlat'taki Sutay Sazlığı* ve *Sutay Gediği*

66 Clauson'a göre Anadolu Türkçesindeki *ace, ece, ede* ve *ici* kelimeleri Moğolcada “küçük teyze” ve “abla” anlamlarına gelen *Eçi*'den gelmiş, Türkçedeki *Teyze* kelimesi de Türkçe *Tay* kelimesine bu kelimenin eklenmesiyle oluşturulmuştur. Göktürk ve Uyğur Türkçelerinde “ağabey” anlamına gelen *Eçi* ve *Eçe*, ayrıca “ata” anlamına gelen *Eçü* kelimeleri mevcutsa da Clauson, bunların Moğolcadan alıntı olduğunu belirtmiştir (1972: 20).

67 Eski Uyğur Türkçesinde “mezar, türbe” anlamına gelen *Sın/Sin* kelimesi aslen Çince *Qin* (Wade-Giles sistemindeki yazılışıyla *Ch'in*) 寢 kelimesinden gelmektedir (Gabain 1950: 334; Caferoğlu 1968: 203). Çince “uyumak, dinlenmek; yatma yeri, yatak odası” anlamına gelen bu kelimenin Pulleyblank'e göre Geç Orta Çince (7.-9. yüzyıllar) okunuşu *ts^him'* ve Erken Mandarin (13.-14. yüzyıllar) okunuşu *ts^him'* iken Baxter'a göre Orta Çince okunuşu *tshim.X'*dir (Pulleyblank 1991: 255; Baxter 2000: 112).

(yerli söylenişle *Sutey*), Malazgirt bölgesindeki *Tatar Gazi*, *Tatar Düzü*, *Tatar Yazısı*, *Kara Hasan* vardır (Sümer 1970: 143). Kendisi ayrıca Orta Anadolu'da Sivas-Tokat-Amasya-Çorum-Yozgat-Kırşehir-Ankara bölgelerinde *Öz* denilen dar ve uzun vadilerin, Ankara yakınlarındaki *Mürted Ovası*'nın, *Esenboğa* havalimanının, *Mamak* semtinin, *Polatlı* ilçesinin, 16. yüzyılda Yozgat vilayetinin batısı için kullanılan *Baltı*'nın, aynı yüzyılda görülen *Bularğu* köylerinin ve oymaklarının, Gerede-Bolu arasındaki *Çağa* kasabasının, Çorum'un İskilip ilçesindeki *Katar* yöresinin, Ahlat'ta *Sutay* adını taşıyan yerlerin adlarının hep Moğol döneminden kalmış olmasının mümkün olduğunu belirtmiştir (1970: 69, 77, 132, 136, 139-140, 143-144).⁶⁸ Kahramanmaraş ve Aksaray'daki *Ceceli* köyleri ile Kütahya-Gediz ve Sinop-Gerze'deki *Çeçe* köylerinin adları Temir'e göre Moğol Caca ailesinin adından geliyor olabilir (1989: 185). Temir, Moğol komutanlarından Samağar Noyan'ın adının Kayseri-Bünyan'da köy adı (*Samağı* ve *Samağır*) olarak kullanıldığını belirtmiştir (1989: 207). Yukarıda adı geçen Gelibolu Yarımadası'ndaki *Ece Ovası* ve *Eceabat* yer adları da Moğolca bir kelimeyi barındırmaktadır.

b. Mimari Alanında Moğol Etkileri

Anadolu'ya yerleşmiş olan Moğol beylerinin bazı binalar yaptırdıkları ya da mevcut olanları tamir ettirdikleri bilinmektedir. Cahen'e göre Anadolu'da 1243'ten itibaren kervansarayların ve hanların sayısında görülen artış, Selçuklu veya İlhanlı yönetimlerinin ticarete verdikleri önemi göstermektedir (1994: 314-315). Moğol beylerinden Caca oğlu Nureddin Cebrail, 1262'de Eskişehir'de bir minareyi tamir ettirmiştir (Togan 1981: 319). Kendisinin 1272'de Kırşehir, İskilip, Koçhisar, Eskişehir-Sultanöyüğü (Sultanönü), Ankara, Konya ve Aksaray'da bulunan mal-mülkünü kısmen kendi ahfadına, kısmen de Kırşehir, İskilip, Talimegini, Sultanönü, Kayseri'de bulunan medrese, cami, han gibi kurumlara vakfettiğini anlatan Arapça ve Moğolca vakfiyesi, Temir tarafından yayımlanmıştır (1989). Kırşehir'de bir medrese yaptıran (Cahen 1994: 349) Caca oğlu Nureddin, ayrıca Kırşehir'in 18 kilometre güneyinde Kesik Köprü adlı köprüünün yanında H. Muharrem 667 (M. 25 Mayıs-23 Haziran 1278) tarihini taşıyan bir kitabeye sahip bir kervansaray yaptırmıştır (Temir 1989: 204). İlhanlı hükümdarı Argun Han (Argun Han; 1284-1291), Van Gölü'nün doğu ve kuzeyindeki Aladağ yaylalarında yazlık saraylar yaptırmıştır ki, 1940'lı yıllarda

68 Anadolu'daki Moğol beylerinden Caca oğlu Nureddin'in oğlu *Polad*, 1307-1308'de Kilikya Ermeni kralını öldürdüğü için idam edilen Moğol beyi *Bularğu* ya da *Buralğı*, Moğolların *Çuğa* (*Çau'ğa*) oymağı, Moğol beyi *Katar*, Moğolların Sünit boyundan *Sutay Noyan*, Gazan Han dönemindeki Moğol beylerinden *Mürted* ve Moğol beylerinden *Baltu* için bkz. Sümer 1970: 69, 76, 132, 136, 139, 143-144. Sümer, *Mamak*'ın da bir Moğol beyinin adı olabileceğini düşünmüş, ancak bu adı taşıyan bir Moğol beyi göstermemiştir. 14. yüzyılda Altın Ordu'da yaşamış olan bir Moğol beyinin adının *Mamak Beg* olması, *Mamak*'ın Moğollar arasında ad olarak kullanıldığını göstermektedir (Togan 1981: 493). *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde Tepegöz'le savaşırken ölen Oğuz beylerinden birisinin adının *Demür Donlu Mamak* (Demir Zırhlı Mamak) olduğu görülmektedir (Gökyay 1973: 107). *Camiü'l-Tevarih*'te Gazan Han dönemindeki Moğol beylerinden birisinin adı *Mamlak* olarak geçiyorsa da (Rashiduddin 1999-III: 602) bu adın *Mamak*'la bir ilgisinin olup olmadığı kesin değildir.

bu sarayların enkazları mevcut idi (Togan 1981: 228). Moğolların Sulduz boyundan olan İlhanlı beyi Emir Çoban (ölm. 1327), Erzurum-Pasinler’de Aras Irmağı üzerinde bugün *Çobanköprüsü* olarak anılan köprüyü, oğlu Temürttaş (ölm. 1328) da Menderes Irmağı üzerinde bir köprü (Togan 1981: 311; Cahen 1994: 315), İlhanlı komutanlarından Baltu’nun oğlu Melik Şah 1327’de Sivrihisar’da bir mescit (Sümer 1970: 88-89; Togan 1981: 467), Konya bölgesine yerleşmiş olan Moğol beylerinden İsmail Ağa (ölm. 1378) Beyşehir’de 1369’da bir medrese ve 1372’de bir zaviye (Uzunçarşılı 1969: 61; Sümer 1970: 116) yaptırmışlardır. Âşıkpaşazade 77. Bab’a göre I. Mehmed, Çorum-İskilip’te yaşayan Tatar Samağar boyundan Minnet Bey’i Balkanlarda Filibe’deki Konuş Hisarı’na sürmüş, onun oğlu Mehmed Bey orada bir imaret ve bir kervansaray yaptırmıştır; aynı olay Neşri’de de anlatılmıştır (Âşıkpaşaoğlu 1949: 153; Sümer 1970: 133; Neşri 1995-II: 543). Beksaç ve Çobanoğlu da İlhanlı döneminde Anadolu’da Türk-Moğol beyleri tarafından Moğol ve Selçuklu hanedan üyeleri adına yaptırılan Selçuklu tarzı yapıları sıralamışlardır. Bunların arasında 1308-1309’da Abdullah oğlu Anber ve Ahmed Bey tarafından Olcaytu Han (Ölceytü Han; 1304-1316) ve eşi Yıldız Hatun için yaptırılan Amasya Darüşşifası, 1310’da Erzurum beyi Gazanlı Cemaleddin Hake Yakut tarafından Olcaytu Han ve eşi Bulgan Hatun adına yaptırılan Erzurum Yacutiye Medresesi, 1312’de İlhanlı valisi Sungur Ağa döneminde Anadolu Selçuklu sultanı IV. Rükneddin Kılıçarslan’ın (1248-1265) kızı Hüdavend Hatun adına yaptırılan Niğde Hudavend Hatun Kümbeti, 1314’te Tokat’ta yaptırılan Sentimur (Esen Temür?) oğlu Nureddin Kümbeti ve 1314’te Yusuf oğlu Ali oğlu Gazi Ahmed adına yaptırılan Erzurum Ahmediye Medresesi bulunmaktadır (Beksaç-Çobanoğlu 2000: 106-107). Osmanlılardaki *küllîye* tarzının Osmanlılardan önceki örnekleri Moğol döneminde İran’da görülmektedir; Ettinghausen’a göre Osmanlılardaki *küllîye* tarzı, Moğol etkisi olabilir (1971: 1125).

Sonuç

Anadolu’yu 1243 yılından itibaren yönetmeye başlayan Moğollar, 13.-15. yüzyıllarda bu bölgede hem teşkilatçılık hem kültür yönlerinden bazı etkiler bırakmışlardır. Bu dönemde Osmanlılarda, Anadolu beyliklerinde, Karakoyunlularda ve Akkoyunlularda devlet teşkilatı ile orduda görülen *Dergâh*, *Devlethâne*, *İnçü*, *Hucari* (*Ucavur/Hucavur*), *Tiyül/*Yatul*, *Arpalık* (*Tonluk*), *Tuvaçı Dîvânı*, beyaz bayrak, *Cebeli*, *Cebeci* kavramlarının kullanışı Moğollardan alınmıştır. Hukukta kullanılan *Yasağ/Yasağ/Yasa*, *Yarlığ/Yarlık*, *Soyurğal*, *Tarhanlık*, *Tüşimellik*, fermanların başındaki *Sözümüz* formülü; maliyede *Tamğa*, *Çopçur* (resm-i ganem), *Konalğa*, *Ulağ*, *Ulam*, *Daruğakî*, *Şilan Bahâ* vergileri ile ilk Osmanlı paralarıyla bazı malî kavramlar Moğollardan geçmiştir. *Han*, “Sultan+(ad)+Han” formülü; *Hâkân*, *Nöker*, *Şıgavul*, *Inağ*, *Feyc*, *Peyk*, *Rikâbdâr*, *Buğavul*, *Mîrâhûr*, *Ayağçı*, *Yasavul*, *Çuşçı*, *Barsçı* (*Sekbân*), *Yamçı*, *Bâzbâz*, *Deveci*, *Ra’d Endâz*, *Noyan*, *Tutkavul* gibi unvanların kullanışı Moğollardan alınmıştır. Ayrıca Ulu Yörük Türkleri arasında görülen *Yüzde Pâre*, *Yüzdeci*, *Bölük* terimleri Moğollardan geçmiştir. Moğollar kültür alanında Anadolu Türklerini etati yenmesi, geleneklerin Oğuz Han’a bağlanması, şamanizm, 12 Hayvanlı Takvim’in kullanılması, çinicilik, askerî donanım konularında etkilemişlerdir. *Şıgavul*, *Hucari*, *Tiyül/*Yatul*, *Tüşimel*, *Yasağ/Yasağ/Yasa*, *Yarlığ/Yarlık*, *Çuldu/Çuldi*,

Cırğalan, Cıda, Şölen, Cebe, Çağa gibi kelimeler Anadolu Türkçesine Moğollar aracılığıyla geçmiştir. *Bay Temür, Bulğay, Santay (Sünitay), Yasak, Tok Temür, Sülemiş, Kaydu Han, Şiktur/Şektur Han, Altan Han, Toğaçar, Yul/Yol Kutluğ, İlken/İlkan Han, Şiktur/Şektur, Uryavut/Uznavit, Uyğur Han, İldurkin/İldüzgin, Bisüt (Bisuut), Ebu Said, Şeyh Hasan, Pir Ali, Hacı Muhammed, Hoca Ali, Şeyh Üveys, Samağar, Ece/Ede* gibi adlar Moğolların etkileriyle Anadolu Türkleri arasında kullanılmaya başlanmıştır. Moğollardan kalma yer adlarına Artvin-Ardanuç, Erzurum-Tortum, Ardahan, Acaristan, Amasya, Ankara, Muğla, Kayseri, İnegöl-Domaniç, Yozgat, Bolu-Gerede, Çorum-İskilip, Ahlat, Ala Dağ, Bingöl, Bulanık, Ahlat, Malazgirt, Sivas, Tokat, Amasya, Kırşehir, Kahramanmaraş, Aksaray, Kütahya-Gediz, Sinop-Gerze, Kayseri-Bünyan, Gelibolu gibi yerlerde rastlanılmaktadır. Eskişehir, Sivrihisar, Kırşehir-Kesikköprü, Van-Aladağ, Erzurum-Pasinler, Menderes Irmağı, Konya-Beyşehir, Niğde, Tokat ve Filibe gibi yerleşim yerlerinde Moğollar bazı binalar yaptırmışlar ya da mevcut olanları tamir ettirmişlerdir ki bu da Moğolların her zaman yıkıcı olmadıklarını göstermektedir; ayrıca Osmanlı mimarisindeki külliye tarzı, İlhanlılardan geçmiş olabilir. Yukarıda verilen örneklerden görüldüğü kadarıyla, 13.-15. yüzyıllarda Anadolu'da Moğolların etkisiyle deyim yerindeyse bir "Türk Rönesansı" yaşanmış, Anadolu'daki Oğuz Türklerinin unutmış oldukları bazı kavramlar ve uygulamalar da tekrar yaşatılmaya başlanmıştır.

Kaynakça

Kaynaklar

- ‘ALA-AD-DIN ‘ATA-MALİK JUVAINI (1997). *Genghis Khan – The History of the World Conqueror*, (trans. J. A. Boyle), Manchester: Unesco Publishing.
- AHMEDÎ (1949). “Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman”, (düz. Çiftçiöğlü N. Atsız), Osmanlı Tarihleri I, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1-35.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1999). *Kutadgu Bilig – I – Metin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÂŞIKPAŞAOĞLU AHMED ÂŞİKÎ (1949). “Tevârih-i Âl-i Osman”, (çev. Çiftçiöğlü N. Atsız), Osmanlı Tarihleri I, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 77-319.
- ATSIZ (1970). Âşıkpaşaoğlu Tarihi, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- BAILEY, H. W. (1951). “The Staël-Holstein Miscellany”, *Asia Major*, New Series, II (1): 1-45.
- BAYATLI MAHMUD OĞLU HASAN (1949). “Câm-ı Cem-Âyîn”, (yay. Kırzioğlu Fahrettin), Osmanlı Tarihleri I, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 371-403.
- Dedem Korkudun Kitabı* (1973). (hzl. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları.
- Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi* (1998-1999). (çev. Besim Atalay), 4 Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EBU BEKR-İ TIHRANÎ (2001). *Kitab-ı Diyarbekriyye*, (çev. Mürsel Öztürk), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KARAMANLI NİŞANCI MEHMED PAŞA (1949). “Osmanlı Sultanları Tarihi”, (çev. Konyalı İbrahim Hakkı), Osmanlı Tarihleri I, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 321-369.
- KAYA, Ceval (1994). *Uygurca Altun Yaruk – Giriş, Metin ve Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MEHMED NEŞRÎ (1995). *Kitâb-ı Cihan-Nümâ – Neşri Tarihi*, (hzl. Faik Reşit Unat – Mehmed A. Köymen), 2 Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MINORSKY, V. (1939). “A ‘Soyürghâl’ of Qâsim b. Jahângîr Aq-qoyunlu (903/1498)”, *Bulletin of the School of Oriental Studies, University of London*, 9 (4): 927-960.
- RASHIDUDDIN FAZLULLAH (1998, 1999). *Jami’u’t-Tawarikh – Compendium of Chronicles*, (trans. W. M. Thackston), 3 Volumes, Harvard University.
- ŞÜKRULLAH (1949). “Behcetüttevârih”, (çev. Çiftçiöğlü N. Atsız), Osmanlı Tarihleri I, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 37-76.
- TEMİR, Ahmet (1989). *Kırşehir Emiri Caca oğlu Nur el-Din’in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- The Secret History of the Mongols* (2004). (trans. Igor de Rachewiltz), 2 Volumes, Leiden: Brill.
- TURSUN BEY (1977). *Târih-i Ebû’l-Feth*, (hzl. A. Mertol Tulum), İstanbul: Baha Matbaası.
- YAZICIZÂDE ALÎ (2009). *Tevârih-i Âl-i Selçuk [Oğuznâme-Selçuklu Târihi] (Giriş-Metin-Dizin)*, (hzl. Abdullah Bakır), İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.

Araştırma Eserler

- AYVERDİ, İlhan (2008). *Kubbealtı Lugatı – Asırlar boyu târihi seyri içinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, I, İstanbul: Kubbealtı.
- BARKAN, Ömer Lütfi (1955). “Kanûn-nâme”, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Maarif Basımevi, 6: 185-196.
- BAXTER, William H. (2000). *An Etymological Dictionary of Common Chinese Characters [Preliminary Draft of 28 October 2000]*.

- BEKSAÇ, A. Engin – ÇOBANOĞLU, Ahmet Vefa (2000). “İlhanlılar - Sanat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 22: 105-107.
- CAFEROĞLU, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CAHEN, Claude (1994). *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (çev. Yıldız Moran), İstanbul: e Yayınları.
- CLAUSON, Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- DOERFER, Gerhard (1963, 1965). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- EMECEN, Feridun (1993). “Cebeci”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 7: 188-189.
- _____ (2005). *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul: Kitabevi.
- ERKOÇ, Hayrettin İhsan (2008). *Eski Türklerde Devlet Teşkilâtı (Gök Türk Dönemi)*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- ETTINGHAUSEN, R. (1971). “İlkhâns - Architecture and Art”, *The Encyclopedia of Islam*, Leiden, III: 1123-1127.
- GABAIN, A. von (1950). *Altürkische Grammatik – mit Bibliographie, Lesestücken und Wörterverzeichnis, auch Neutürkisch*, Leipzig: Otto Harrassowitz.
- GENÇ, Reşat (2002). *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- GÜL, Muammer (2006). “Harezmi Türklerin Anadolu ve Yakınoğu'daki Rollerini ve Tesirleri”, *Belleten*, LXX (257): 95-118.
- GÜLENSOY, Tuncer (1974). “Eski ve Orta Türkçede Moğolca Kelimeler ve Moğolca-Türkçe Müşterek Kelimeler Üzerine Notlar”, *Türkoloji Dergisi*, VI (1): 235-259.
- _____ (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 2 Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İLGÜREL, Mücteba (1993). “Çaka Bey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 8: 186-188.
- İNALCIK, Halil (2005a). “Âşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?”, (çev. Fahri Unan), *Söğüt'ten İstanbul'a*, (der. Oktay Özel – Mehmet Öz), Ankara: İmge Kitabevi, 119-145.
- _____ (2005b). “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, (çev. Oktay Özel), *Söğüt'ten İstanbul'a*, (der. Oktay Özel – Mehmet Öz), Ankara: İmge Kitabevi, 443-472.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1967). “Selçuklular”, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 10: 353-416.
- KILIÇARSLAN, Yasemin (1993). “Cebeci”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 7: 182-183.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1949). “Bayrak”, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 2: 401-420.
- LANGER, William L., – BLAKE, Robert P. (2005). “Osmanlı Türklerinin Doğuşu ve Tarihsel Arkapları”, (çev. Kudret Emiroğlu), *Söğüt'ten İstanbul'a*, (der. Oktay Özel – Mehmet Öz), Ankara: İmge Kitabevi, 177-224.
- LESSING, Ferdinand D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük*, (çev. Günay Karaağaç), 2 Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LINDNER, Rudi Paul (1983). *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Research Institute for Inner Asian Studies, Bloomington: Indiana University.
- NICOLLE, David (2003). *Armies of the Ottoman Turks 1300-1774*, Osprey Publishing.

- PULLEYBLANK, Edwin G. (1991). *Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese, and Early Mandarin*, Vancouver: UBC Press.
- SPULER, Bertold (1987). İran Moğolları – Siyaset, İdare ve Kültür – İlhanlılar Devri, 1220-1350, (çev. Cemal Köprülü), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SÜMER, Faruk (1958). “X. Yüzyılda Oğuzlar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVI: 131-162.
- _____ (1961). “Oğuzlar’a Ait Destanî Mahiyette Eserler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVII: 359-456.
- _____ (1970). “Anadolu’da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, I: 1-147.
- _____ (1999a). *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- _____ (1999b). *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, 2, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- TANERİ, Aydın (1997). “Han”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 15: 517-518.
- Tamkleriyle Tarama Sözlüğü* (1945). II, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- TOGAN, A. Zeki Velidî (1981). *Umumî Türk Tarihi’ne Giriş*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TOGAN, İsenbike (2004). “İç Asya’dan, Orta Asya’dan Türkiye’ye Bir Bağlantı ve Uzanış”, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu – Efsaneler ve Gerçekler – Panel Bildirileri*, Ankara: İmge Kitabevi, 63-73.
- TURAN, Osman (1946). “Türkler ve İslâmiyet”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, IV: 457-485.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1941). *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, İstanbul: Maarif Matbaası.
- _____ (1945). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- _____ (1961). *Osmanlı Tarihi*, 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- _____ (1969). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- VLADİMİRTSOV, B. Y. (1995). *Moğolların İçtimai Teşkilâtı – Moğol Göçebe Feodalizmi*, (çev. Abdülkadir İnan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- WOODS, John (1976). *The Aqquyunlu – Clan, Confederation, Empire – A Study in 15th/9th Century Turko-Iranian Politics*, Minneapolis & Chicago: Bibliotheca Islamica.
- YUVALI, Abdülkadir (1995). “Osmanlı Müesseseleri Üzerindeki İlhanlı Tesirleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6: 249-254.
- _____ (2000). “İlhanlılar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 22: 102-105.